

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ՀԱՅԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԻՐԱԻԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԻՄԱՍՏԱԻՈՐՈՒՄԸ

Ցեղասպանութեան նկատմամբ իրաւագիտական մօտեցում մշակելու համար անհրաժեշտ եղաւ յաղթահարել որոշակի դժուարութիւններ:

Երկար ժամանակ ազդու էր ժողովրդական այն տեսակէտը որ կարելորն ու վճռականը Հայերի Ցեղասպանութեան նկատմամբ նպատաւոր հասարակական կարծիք ու միջազգային կեցուածք մշակելն է: Կարծում էինք որ եթէ պետութիւնները, կազմակերպութիւններն ու մարդիկ համոզուեն որ հայերի նկատմամբ թուրքերը իսկապէս գործադրել են բնաջնջման ծրագիր, ապա դրանից մեքենայաբար կը բխի այդ ոճիրի ու ոճրագործի պատժելիութիւնը: Պարզուեց որ յանցագործութեան փաստից մինչեւ իրաւագիտական իմաստաւորում, եւ այնտեղից էլ դէպի դատական վճիռ, եւ այս վերջինից էլ դէպի գործադրութիւն՝ ճանապարհին ընկած են խոչընդոտներ: Նախ անհրաժեշտ է յանցագործութեան փաստը կապել որոշակի գործող իրաւական օրէնքի, սկզբունքի, կանոնի ու նախադէպի հետ, ու դրանց միջոցով մեկնաբանել, ապա՝ դատարանով այն ապացուցել, հաստատել ու արտայայտել դատական վճռի ձեւով: Իսկ եթէ յանցագործութիւնը, այս կամ այն կերպ, առնչւում է միջազգային յարաբերութիւնների ու շահերի հետ, ու նաեւ մտնում է Միջազգային Օրէնքի իրաւասութեան մէջ, ապա առաջանում է մեծ տէրութիւնների քաղաքական ու տնտեսական շահերով թելադրուած «ուժի դիւանագիտութեան» յարուցած պատուարների յաղթահարման անհրաժեշտութիւնը:

Թուրքերի կողմից հայերի նկատմամբ գործադրուած Ցեղասպանութեան իրաւական մեկնաբանութիւն տալիս, պարզ դարձաւ որ այն, իր տարբեր կողմերով, մտնում է ինչպէս քաղաքացիական ու քրէական, այնպէս էլ միջազգային օրէնքի իրաւասութեան մէջ, թէեւ այսօր այն լուծելի է վերջինի գործադրութեամբ:

Այն ենթակայ է Քաղաքացիական Իրաւունքի սեփականատիրական եւ պարտաւորական իրաւունքի բաժինների մեկնաբանման, քանի

որ բռնագաղթով եւ գանդուածային ջարդերով թրքական կառավարութիւնը խախտել է դէպի իր քաղաքացիները ստանձնած պարտաւորութիւններն ու գոյքային յարաբերութիւնների մասին երկրում գործող օրէնքները: Քաղաքացու խախտումը պաշտպանութիւնը պէտք է վերականգնուի դատարանի իրաւարարութեամբ:

Թանգիմաթի (1839-1876)՝ Օսմանեան Կայսրութեան վերակառուցման հենց սկզբից, սուլթաններ Մահմուտ Բ. եւ Ապտիւլ Մեհիտ Ա.-ի օրով ընդունուեցին բարեկարգչական օրէնքներ: 3 Նոյեմբերի, 1839 թ., Կ. Պոլսի սուլթանական պալատի Կիւլհանէ կոչուող այգում հրապարակուեց կայսերական հրովարտակը՝ «Հաթիթը Շերիֆ»ը (Սըրբազան Գիր), որ յետագայում, ընդհանուր անունով, կոչուեց Թանգիմաթ: Այնտեղ կարդում ենք. «Եւ իրօք, մարդու համար առաւել թանկ բանը նրա կեանքի, պատուի եւ ունեցուածքի ապահովումն է: Մինչեւ տնգամ այն անձը, որ իր բնածին խառնուածքով հակուած լինելով բռնութեան, վնաս է հասցնում պետութեան եւ երկրին, ամէն կերպ ձգտելու է ապահովել իր կեանքն ու պատիւը: Եթէ չլինի ունեցուածքի ապահովութիւն եւ մարդու անձը շարունակ գտնուի վտանգի առաջ, ապա ոչ ոք չի կարեկցի ոչ պետութեանը եւ ոչ էլ իր ազգին, եւ ձգտում էլ չունենայ պայքարելու հասարակութեան ընդհանուր բարօրութեան համար: Ընդհակառակը, եթէ ունեցուածքի ապահովութիւն չլինի, ապա կասկած չկայ որ բոլորն էլ իրենց աշխատանքային առաջադիմութեամբ կ'օժանդակեն պետութեան եւ երկրի բարեկեցութեանը»¹: Ծիշգ է, Թանգիմաթի սկզբունքներն ու օրէնքները վերացան Սուլթան Ապտիւլ Համիտի կողմից, բայց դրանք ձեւականօրէն «գործում» էին 1908 թ. յեղափոխութիւնից յետոյ՝ Երիտթուրքերի տիրապետութեան օրերին: Վերջիններս խախտեցին սահմանադրական այդ սկզբունքը:

Քրէական իրաւունքով, ինչպէս յայտնի է, սահմանւում են ողջ հասարակութեան համար վտանգ ներկայացնող արարքները՝ յանցագործութիւնները, դրանց պատիժներն ու վերջինների նշանակման պայմանները: Օսմանեան Կառավարութիւնը, որպէս բռնագաղթի ու ջարդի պատասխանատու, պատժելի է ըստ օսմանական քրէական օրէնքում «յանցագործութիւն» եւ «պատիժ» հասկացութիւններին տրուած սահմանման եւ անձի կեանքի, նրա առողջութեան, ազատութեան ու տրժանապատուութեան նկատմամբ գործադրուած վտանգաւոր արարքների ու պաշտօնէական իրաւունքի: Պատահական չէ, որ 1919-1921 թուականների Պոլսի Զինուորական Ատեանը հայերի գանդուածային բռնագաղթի ու ջարդի համար պատասխանատու թուրք պաշտօնա-

1. Աւետիս Փափագիան, Թուրքական Վաւերագրական Նիւթեր Օսմանեան Կայսրութեան Ոչ-Մահմետական Ժողովուրդների Մասին (1839-1915), Երեւան, 2002, էջ 23:

տարներին դատեց հիմնուելով «Կայսերական Օսմանական Քրէական Օրէնսդիրք»ի վրայ: Թուրքերը յոյս ունէին այդ դատաւարութիւնը օգտագործել ոչ թէ շարիքի դէմ պայքարելու, այլ՝ խաղաղութեան վեհաժողովում դաշնակիցներից իրենց ի նպաստ խաղաղութեան պայմանագիր ձեռք բերելու համար:

Թուրքիան այնքան երկար, այնքան խորը կերպով, այնպիսի դաժան ձեւով ու այնքան շատ հաւաքականութիւնների, ժողովուրդների ու ազգերի նկատմամբ խախտեց քաղաքացիական ու Քրէական Իրաւունքի պահանջները, որ իր վտանգաւոր արարքները սկսեցին սպառնալ մարդկութեան: Թուրքիայի իրաւախախտումներն ստացան միջազգային նշանակութիւն: Այն, 19-րդ դարի երկրորդ կէսից, սկսեց իր արտացոլումը գտնել միջազգային իրաւական, դիւանագիտական ու քաղաքական փաստաթղթերում, որտեղ թուրք կառավարութիւնից պահանջուեց բարենորոգումներ անցկացնել երկրում, եւ դառնալ ժամանակակից իրաւական պետութիւն: Թուրքիան միջազգային համայնքին խոստացաւ գործադրել բարենորոգումներ ու պաշտպանել օրէնքը: Որպէսզի իր խոստումը չկատարի, նա դիմեց բազմաթիւ վտանգաւոր քայլերի, այդ թւում նաեւ Հայերի Յեղասպանութեան: Այսօր էլ նա շարունակում է մնալ մարդու իրաւունքները մշտապէս խախտող պետութիւն:

Ցանկանում ենք յիշեցնել, որ հանրային միջպետական յարաբերութիւնները կարգաւորող իրաւական սկզբունքների ու նորմերի (այսինքըն՝ Միջազգային Իրաւունքի) համակարգի մէջ են մտնում նաեւ միջազգային չափանիշով ճանաչուած տեղային ու մասնաւոր օրէնքները, նորմերը (այդ թւում նաեւ սովորութեանական օրէնքները), որոնք գործում են պետութիւնների սահմանափակ շրջանակի յարաբերութիւններում:

Այսպիսով, անվիճելի է որ Հայերի Յեղասպանութիւնը նաեւ Միջազգային Իրաւունքի հարց է, եւ անհիմն են բոլոր այն պնդումները որ իբր իր հպատակների նկատմամբ թրքական կառավարութեան գործադրած յանցագործ արարքները բացառապէս Թուրքիայի ներքին գործն է:

Միայն կը լինի ենթարկուել Հայերի Յեղասպանութիւնը ուրացողների եւ նրա կազմակերպիչների պատժելիութիւնը մերժողների տրամաբանութեան, եւ Հայերի Յեղասպանութեան իրաւական մեկնաբանութիւնն ու իմաստաւորումը կապել լսկ Նիւրնպերկեան դատաւարութեան, եւ դրանից յետոյ ընդունուած համապատասխան որոշումների հետ: Թուրքերն ու նրանց համախոհները առաջ են քաշում այն վարկածը, որ 1945 թ. յետոյ ընդունուած վերոյիշեալ փաստաթղթերը կիրառելի չեն 1923 թ. առաջ կատարուած ոճիրների ու յանցագործութիւնների նկատմամբ, քանի որ իրաւական փաստաթղթերն ու օրէնքները չունեն յետագարձ ոյժ: Այս վարկածը հիմնաւորուած չէ, քանի որ

այն անուանում է մինչև Առաջին Աշխարհամարտը ու դրա ընթացքում ստեղծուած բազմաթիւ իրաւական փաստաթղթեր ու տեղի ունեցած կարեւոր իրողութիւններ:

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ

ՕՐԻՆԱԶԱՆՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏԺԵԼԻՈՒԹԵԱՆ

ՆԱԽԱՆԻՒՐԵՄՊԵՐԿԵԱՆ ԻՐԱՒԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Ցեղասպանութեան վերաբերեալ օրէնքի բացակայութեան պայմաններում, համապատասխան կոնվենցիայի ընդունումից առաջ, տարբեր պիտութիւններ ու կալմակերպութիւններ՝ ի նպաստ սուրսափելի հալածանքների ու կոտորածների ենթարկուածներին, մարդասիրական միջամտութեան իրաւունք էին ձեռք բերում ըստ Ազգերի Իրաւունքի: Ծաշական պատերազմի յանցագործների նիւրենպերկեան դատաւարութեան ընթացքում առեանը բազմիցս վկայակոչել է նման դէպքեր՝: 1827 թ. Անդլիան, Ֆրանսան ու Ռուսաստանը, յունական-թրքական պատերազմի ընթացքում միջամտեցին որ վերջ տրուեն դաժանութիւններին: 1840 թ. Ա.Մ. Նահանգների նախագահը միջամտեց որ Թուրքիան վերջ տայ Դամասկոսում եւ Ռոտտում ծաւալուող հակահրէական հալածանքներին: 1861 թ. Ֆրանսան միջամտեց որ Թուրքիան կանգնեցնի վայրագութիւնները Լիբանանում: Նոյն հիմքից հլնելով մի շարք պետութիւններ բողոքեցին Ռուսաստանի հակահրէական հալածանքների դէմ: Եւրոպական շատ երկիրներ նախագգուչացրին օսմանեան իշխանութիւններին կայսրութիւնում ծաւալուող հակաքրիստոնէական եւ ի մասնաւորի հակահայկական քաղաքականութեան առիթով: Խաղաղութեան Կոնֆերանսը նախապատրաստող յանձնաժողովի 15 անդամները 29 Մարտի, 1919 թ. գեկուցագրում հաստատեցին որ պատերազմի օրէնքների ու սովորութիւնների, մարդկայնութեան օրէնքների եւ Ազգերի Օրէնքի դէմ մեղանշողները ենթակայ են քրէական հետապնդման:

Ի՞նչ է Ազգերի Օրէնքը:

Մենք այն անուանում ենք ազգերի անհրաժեշտ օրէնք, քանի որ այն բնութեան օրէնքի կիրառումն է ազգերի նկատմամբ: Ազգերը պարտաւոր են այն պահել: Նրանք չեն կարող այն փոխել կամ էլ իրենց ազատել դրանից: Այնպիսին է մարդու բնութիւնը, որ ինքն ինքնաբաւ լինել չի կարող: Նա միշտ կարիքն ունի ուրիշին: Մարդը կարող է բնականօրէն գոյատեւել որոշակի համակեցութեան սկզբունքներով եւ փոխադարձաբար իրար օգնելով, եւ ոչ թէ իրար վնասելով: Ազգերի Օրէնքի գլխաւոր սկզբունքները կարելի է համարել.

1. Ամէն մի ազգ պարտաւոր է իր կարողութեան չափով նպաստել

1. Law Reports Of Trials Of War Criminals, 1948, Vol. VI, pp. 46-47.

ուրիշ ազգի նրջանկութեանն ու առաջընթացին:

2. Ամէն մի ազգի անկախութիւնն ու ազատութիւնը պէտք է ապահովուի ու յարգուի. ոչ մի ազգ իրաւունք ունի ստիպելու մի այլ ազգի ապրելու ու գործելու իր կամքին հակառակ: Բռնութեան գործադրութիւնը բացառուած է:
3. Գոյութիւն ունեն ներքին ու արտաքին պարտաւորութիւններ: Իրանք ներքին են այնքանով, որքանով խիղճն է կողմնորոշում եւ բխում են մեր պարտականութիւնների կանոններից: Արտաքինները այլոց յարաբերութեան մէջ ստեղծուած իրաւունքներն են: Իրաւունքը կատարեալ է, երբ առաջնորդում է դէպի համապատասխան պարտաւորութեան գործադրումը: Անկատարները այնչեն կարող իրականացնել:
4. Բոլոր ազգերը հաւասար են: Մարդիկ իրենց բնոյթով բնականօրէն հաւասար են: Այս հիման վրայ կարելի է եզրակացնել որ այն՝ ինչ օրինական է ու ճիշդ մի ազգի համար, ճիշդ ու օրինական է միւսի համար: Իւրաքանչիւր ազգ ազատ է գործելու իր հայեցողութեամբ, եթէ այդ չի սահմանափակում կամ վնասում ուրիշի ազատութեան ու գոյութեան իրաւունքը:

Այս օրէնքի հիման վրայ Դաշնակիցները կարող էին պատասխանատւութեան կանչել ցեղասպան թուրքին ու համապատասխանաբար նրան պատժել, եթէ նրանք այդ մտադրութիւնը ունենային:

Ազգերի Օրէնքի սկզբունքներից ելնելով Դաշնակիցները պատերազմի ընթացքում, 24 Մայիսի, 1915 թ. պաշտօնական գրութեամբ օսմանեան կառավարութիւնը ամբաստանեցին հայերի դէմ զանգուածային ջարդեր գործադրելու մէջ: Աւելին, նրանք շեշտեցին որ այդ արարքները պատժելի են մարդկայնութեան օրէնքով եւ որ պատերազմից յետոյ օսմանեան կառավարութեան անդամները եւ ջարդին բոլոր մասնակիցները անձնապէս պատասխանատու պիտի նկատուեն այդ արարքների համար: Իրաւագիտական սոյն մօտեցումը մոռացուեց Դաշնակիցների կողմից պատերազմից յետոյ, որովհետեւ վերացաւ մեղաւորին պատժելու ցանկութիւնը:

Թուրքիայի կողմից կազմակերպուած հայերի զանգուածային բռնադատումն ու ջարդը դատապարտելի ու պատժելի է նաեւ 1907 թ. Հագի Չորրորդ Կոնվենցիայի որոշումներով, որով կողմերից պահանջւում է բնակիչների ու պատերազմողների պաշտպանութիւնը եւ հսկողութիւնը կատարուի ըստ ազգերի օրէնքի սկզբունքների, որոնք բխեցւում են քաղաքակիրթ մարդկութեան հաստատած ու գործադրած օրէնքներից, մարդկայնութեան օրէնքներից եւ մարդկային հասարակաց խղճի

1. Richard Hovannisian, *Armenia On The Road To Independence*, Burkly, Univ. of California Press, 1967, pp. 51-52.

Թելադրանքից: Կոնվենցիան թոյլատրում էր յենուիլ «մարդկայնութեան օրէնքի» ու խղճի վրայ, երբ բացակայում են յստակ ու չափօրինակ կանոններ, օրէնքներ ու սկզբունքներ:

Պատերազմի հենց սկզբին թուրքերը խախտեցին մի շարք պայմանագրեր՝ դրանք միակողմանիօրէն չեղեալ յայտարարելով: Դա միջազգային իրաւունքի կոպիտ խախտում էր: Օսմանեան իշխանութեան սանձարձակութիւնները, օրինազանցութիւնները կանխարգելակող ու սահմանափակող եւ թուրքիան դէպի ժողովրդավարական բարեփոխումներ առաջնորդող մի շարք պատմական դաշնագրեր չեղեալ յայտարարուեցին: 16 Դեկտեմբերի, 1914 թ., սուլթանական հրովարտակով չեղեալ յայտարարուեց 8 Փետրուարի, 1914 թ. այն համաձայնագիրը, որով նախագծւում էին հայկական տարածքներում գործադրուելիք բարենորոգումների ծրագիրը՝ երկու եւրոպացի վերահսկիչների հսկողութեամբ: Հայերի սոցիալ-քաղաքական ու տնտեսական ապահովութիւնը միանգամից գնաց դէպի 1883 թ. ծանր վիճակը: 15 Սեպտեմբերի, 1916 թ., օսմանեան արտաքին գործերի նախարար Հալիլը տեղեկացրեց որ կառավարութիւնը որոշել է չեղեալ յայտարարել 1856 թ. Բարիզի Հաշտութեան Պայմանագիրը, կնքուած 30 Մարտի, 1856 թ., Ղրիմի պատերազմից յետոյ, Ռուսաստանի եւ Ֆրանսայի, Անգլիայի, Սարտինիայի եւ Թուրքիայի միջեւ: Մեծացաւ Արեւմուտքի ազդեցութիւնը, Ռուսաստանը զիջումներ կատարեց, Տանուպը դարձաւ բաց՝ միջազգային առեւտուրի համար, Սեւ Մովր յայտարարուեց չէզոք, արգիլուեցին գինուորական ամրութիւնների կառուցումը եւ զէնքի առկայութիւնը նրա ափերում: Մերժուեց 1871 թ. Լոնտոնի Յայտարարութիւնը, Ֆրանս-բրուսական պատերազմից յետոյ տեղի ունեցաւ որոշակի մերձեցում թուրքիայի եւ Ռուսաստանի միջեւ: Վերանայուեցին 1856 թ. Բարիզի Կոնֆերանսի դրոյթները՝ ի նպաստ Ռուսաստանի եւ 1878 թ. Պերլինի Համաժողովի որոշումները կնքուած ռուս-թրքական պատերազմից յետոյ, ուր թուրքերը պարտուեցին: Սերպիան, Ռումանիան եւ Մոնթէնեկրոն դարձան անկախ: Պուլկարիան դարձաւ ինքնավար՝ Օսմանեան Կայսրութեան մէջ: Աւստրիա-հունգարիան պիտի բաժանէր հսկողութիւնը Պոսնիայի, Հերցեկովինայի եւ Նոգիտար սանձագի վրայ: Ռուսաստանը ստացաւ Պաթումը, Կարսը, Արտազանը եւ Պեսարաբիան: Հայկական Հարցը ստացաւ միջազգային ճանաչում եւ հայկական նահանգների բարեկարգումների հարցը դարձաւ օրակարգային: Այդ բոլոր միջազգային պայմանագրերը, ըստ Հալիլի, թուլացրել են թուրքիան ու սահմանափակել նրա ինքնուրոյնութիւնը:

26 Մայիսի, 1915 թ., հայերի տեղահանութիւնն ու ջարդը սկսելուց շուրջ կէս սարի անց եւ դաշնակիցների յուշագրերից երկու օր յետոյ, Ներքին Գործերի նախարարութիւնը Մեծ Վեզիրից խնդրեց որ կառավարութիւնը ընդունի բռնագաղթը պաշտօնապէս օրինականացնող յատուկ

մի օրէնք: Օրէնքը ստորագրուեց Մեծ Վեզիրի կողմից Մայիսի 29-ին, հաստատուեց կառավարութեան կողմից Մայիսի 30-ին, իսկ մամուլն այդ արտակարգ որոշման գործադրութեան մէջ լինելու մասին գրեց Մայիսի 27-ին: Օսմանեան Սահմանադրութեան պահանջների խախտումը չսահմանափակուեց սրանով: «Տեղահանութեան ժամանակաւոր Օրէնքը», ի խախտումն Սահմանադրութեան 36-րդ յօդուածի, Խորհրդարան չմտաւ ոչ քննարկման եւ ոչ էլ օրինականացման համար: Այս հիման վրայ, յետ պատերազմեան Օսմանեան Խորհրդարանը իր 17 Նոյեմբերի, 1918 թ. նիստում այն յայտարարեց հակասահմանադրական, անօրինական:

Անօրինականութիւններ թոյլ տրուեցին նաեւ «Բռնադրուածան ու Սեփականազրկման ժամանակաւոր Օրէնքը» ընդունելու ժամանակ: Բռնագաղթի ու ջարդի ենթարկուած հայորդիների ունեցուածքի կողոպուտի, վաճառքի եւ իւրացումի սկզբից ութ ամիս անց, 10 Յունիսի, 1915 թ., հրապարակուեց «Տեղահանուածների Գոյքի Գրանցման ու Պահպանման Մասին Հրահանգը»: Դրանից երեք ամիս անց, 26 Սեպտեմբերի, 1915 թ., մտածեցին օրէնք հաստատելու մասին: Այս մէկը քննարկուեց Խորհրդարանում, որտեղ «Միութիւն եւ Առաջադիմութիւն» կազմակերպութեան հիմնադիրներից Ահմետ Ռիզան, որ դարձել էր այլախոհ ի տես կառավարութեան սխալների, բացայայտեց նրա հակասահմանադրական, հակաօրինական ու անմարդկային բնույթը: Նա գտաւ որ խախտում է Սահմանադրութեան 16-րդ յօդուածը, քանի որ հարցը քննարկման է մտցւում Խորհրդարանի նիստից երկու օր առաջ միայն: Վկայակոչելով 53-րդ յօդուածը, նա պահանջեց այն հանգամանօրէն քննարկել Խորհրդարանում եւ գործադրել պատերազմից յետոյ միայն: Հիմնուելով 21-րդ յօդուածի վրայ, Ահմետ Ռիզան գտաւ որ անհիմն է տեղահանութեան ենթարկուած հայերի ունեցուածքը որակել «լքեալ գոյք», քանի որ նրանց տէրերը կամովին չեն թողել ու հրաժարուել իրենց սեփականութիւնից: Նա բազմիցս ընդգծում էր որ հայերի նկատմամբ կատարուածը «դէմ է արդարութեան ու օրէնքի»:

Հայերի նկատմամբ գործադրուած ոճրագործութիւնը իրաւականօրէն պատժելու համար հիմք կարող է ծառայել նաեւ այն փաստը, որ հայերի գանգուածային ջարդի ու կողոպուտի ծրագիրն իրականացնող «Թեշկիլէթ Խուսիսիէ» կազմակերպութիւնը գուրկ է օրինական հիմքից: Թուրքիայի ժամանակի Մեծ Վեզիրն ու արդարադատութեան նախարարը հաստատել են որ բանտերից արձակուած ոճրագործներից կազմուած այդ միաւորումները չեն ստեղծուել կառավարական զահլի-ճի որոշմամբ: Դրանք ստեղծուել են առանձին ղեկավարների նախաձեռնութեամբ եւ նրանց ողջ գործունէութիւնը հակասահմանադրական ու հակաօրինական է՝:

Նախնական Խաղաղութեան Կոնֆերանսը Բարիզում, 1919 թ. Յունուարին, ստեղծեց «Պատասխանատուութիւնների Եւ Վաւերացումների Յանձնաժողով»ը իր մի քանի ենթակառուցներով: Այն, հիմնուելով Հազի Կոնվենցիայի վրայ, հաստատեց որ Օսմանեան Թուրքիան պատերազմի ընթացքում գործադրել է բարբարոսական եւ անօրինական միջոցներ ու թոյլ է տուել պատերազմի օրէնքին ու սովորութեան հակասող արարքներ, եւ որ՝ Թուրքիան խախտել է մարդկայնութեան սկզբունքներն ու մարդկային իրաւունքը:

5 Մարտի, 1919 թ., «Պատասխանատուութիւնների Եւ Վաւերացումների Յանձնաժողով»ի Առաջին Ենթայանձնաժողովը, որ ծանօթ է նաեւ «Տասնեւհինգի Յանձնախումբ» անունով, քաղաքացի բնակչութեան դէմ գործադրուած ոճիրների շարքում տարբերակեց հետեւեալները. սիստեմատիկ ահաբեկչութիւն, սպանութիւններ ու ջարդեր, կանանց անպատուութիւն, մասնաւոր սեփականութեան բռնագրաւում, կողոպուտ, կրթական, բարեսիրական կազմակերպութիւնների պատկանող ու հասարակաց ունեցուածքի բռնագրաւում, հասարակաց ու մասնաւոր ունեցուածքի ինքնակամ ոչնչացում, բռնագաղթ ու բռնի աշխատանք, քաղաքացիների մահապատիժ պատերազմական յանցագործութեան կեղծ մեղադրանքով եւ օրինախախտումներ քաղաքացիների ու զինուորականութեան նկատմամբ: Այս բոլոր կէտերով Թուրքերին կարելի էր դատապարտել ու պատժել, եթէ օրինապահութեան ցանկութիւն լինէր:

29 Մարտի, 1919 թ. իր եղրափակիչ ամփոփագրում Ենթայանձնաժողովը ընդգծեց որ ականբեւ է որ Թուրքիան խախտել է մարդկայնութեան օրէնքները բարբարոսական եւ անօրինական եղանակներով: Նրանք օրինազանց են ու ենթակայ պատժի: Սոյն գաղափարն իր անդրադարձը ունեցաւ Սեւրի Դաշնագրի 226-րդ յօդուածում, որով դաշնակիցներն իրաւունք են ստանում պատժելու յանցագործներին, իսկ Թուրքիան պարտաւորուած է նրանց յանձնել բոլոր նրանք, որոնք մեղադրոււմ են պատերազմի ու մարդկայնութեան օրէնքները խախտելու մէջ:

Դաշնակիցները, մանաւանդ Անգլիան, փորձում էր ստեղծել այն տպաւորութիւնը, որ ինքը յանձնառու է օրինազանց Թուրքերին արգարութեան ենթարկելու իր ստանձնած առաքելութեան, բայց 1 Նոյեմբերի, 1918 թ. գիշերը, եօթ Երիտթուրք ղեկավարների փախուստը բանտից, իբր, նրա հաշիւներն զգալիօրէն խախտեց: 3 Ապրիլի, 1919 թ.,

the Proceedings of the Turkish Military Tribunal, International Journal of Middle East Studies, 23, (1991), pp. 549-576. Vahakn Dadrian, Genocide as a Problem of National and International Law, Yale Journal of International Law, Vol. 14, No. 2, 1989, pp. 260-277.

Գերագոյն Յանձնակատարի Տեղակալ Վեպը Բարիզի Խաղաղութեան ժողովին ուղարկում է հետեւեալ հետագիրը. «Պատժել բոլոր նրանց, որոնք կարելի է դասել հայերի նկատմամբ գործադրուած վայրագութիւնների մեղսակից, կը նշանակէր քաղմաթիւ թուրքերի մահապատժի ենթարկել: Հետեւաբար, ես առաջարկում եմ որ պատիժն ստանայ ինչպէս համաթուրքական բնոյթ՝ անդամահատելով թուրքական կայսրութիւնը, այնպէս էլ անհատական՝ դատելով իմ ձեռքում եղած ցուցակի մարդկանց, որոնց հակատագիրը օրինակ կը հանդիսանայ միւսներին»: Անդամահատուեցին միայն Օսմանեան լծի տակ հիւժող արար ժողովրդների հողերը, որոնք մտան Անգլիայի ու Ֆրանսայի դադութային կառոյցի մէջ: Հայկական հողերը մնացին թուրքերի տիրապետութեան տակ, քանի որ մեծերը չցանկացան Հայաստանի խնամակալութիւնը ստանձնել: Իսկ պատերազմական ոճրագործների հարցը Անգլիան ու դաշնակիցները, աւելի ուշ, առաջարկեցին քննարկել Խաղաղութեան Դաշնագրի մշակման ընթացքում: Յետաձգեցին, որ թաղեն: Այս իմաստով ուշագրաւ է Անգլիական Գերագոյն Յանձնակատարութեան քաղաքական եւ իրաւական հարցերի պատասխանատու Լամպի 1920 թ. գարնան գրած հետեւեալ խօսքերը. «Եթէ դաշնակիցների շրջանում չլինի համագործակցելու անկեղծ ցանկութիւն եւ միակամութիւն, դատաւարութիւնները պիտի անյաջողութեան մատնուեն»: Նա գտնում էր որ Դաշնակիցները սխալուել են մեղաւորներին պատժելու խոստում տալով:

Անկասկած, Դաշնակիցները որոշ դժուարութիւնների առաջ էին կանգնած հաւաստի փաստեր գտնելու, համապատասխան օրէնքներ առանձնացնելու, արդարադատութեան ընթացքը քաղաքական ազդեցութիւններից զերծ պահելու հարցերում: Բայց, ցանկութեան դէպքում, հնարաւոր էր եղած օրէնքների, սկզբունքների ու փաստերի հիման վրայ պատասխանատուութեան կանչել մեղաւորներին, ինչպէս այն արեցին թուրքերը՝ Դաշնակիցներից հաշտութեան նպատաւոր պայմաններ որսալու եւ աշխարհի հանրային կարծիքը խաբելու համար: Նրանք հաստատեցին յանցագործների մեղսակցութիւնը, կայացրին վճիռ, բայց այն գրեթէ չգործադրեցին:

Տիվանիէի արար երեսփոխան Ֆուատը, 28 Հոկտեմբերի, 1918 թ. պատրաստեց մի գեկուցագիր, որ Երեսփոխանական ժողովին ներկայացրեց Նոյեմբերի 2-ին, ու գրանցուեց երկու օր անց: Նա պատերազմի ընթացքում գործած երկու դահլիճների անդամներին ներկայացրեց տասը մեղադրանք. — պատերազմի անտեղի մասնակցութիւն, նախալարձակութիւն, ռազմական ու գինուորական արուեստի անգիտակցութիւն, քաղաքական իշխանութեան շահագործում, տնտեսական ոճիր, Օսմանական Սահմանադրութեան ոգուն ու տառին հակադրուող եւ երկիրը դժբախտացնող ժամանակաւոր օրէնքների կիրառում, մարդ-

կանց կեանքը, պատիւն ու սեփականութիւնը չեթէնքուն վստահելով
երկրում խառնակութիւն ստեղծելու ու աղէտալի ոճիրներու մասնակից
դառնալու պատասխանատուութիւն, հարստանալու համար կողոպուտ
եւ այլն: Սոյն մեղադրանքները ստուգելու համար, ըստ Սահմանադ-
րութեան 31-րդ յօդուածի, ստեղծուեց յանձնաժողով (Հինգերորդ):
Այն, իր գործունէութեան միամսեայ ժամանակաշրջանում ունեցաւ
սասնչորս նիստեր, հարցաքննեց տասնչորս նախարարների, բացայայ-
տեց Յատուկ Կազմաւորումների գործունէութիւնը եւ Տեղահանման
ժամանակաւոր Օրէնքի գործադրութեան հետեւանքով կատարուած
ոճրագործութիւնները, ձեռք բերեց Տեղասպանութիւնը հաստատող
խիստ գաղտնի կարեւոր փաստաթղթեր:

Վարչամեքենայի Հետաքննութեան Յանձնաժողովը հետադօտեց
պետական պաշտօնեաների զանցանքներն ու օրինախախտումները: Նա
տարբեր կեդրոններում, մանաւանդ Ղարդի կայաններում, յայտնաբե-
րեց կարեւոր գաղտնագրուած հեռագրային հրամաններ, Յատուկ
Կազմաւորումներին մերկացնող նոր տուեալներ եւ նախադատաքննա-
կան վկայութիւններ ու փաստեր: Պատրաստեց 130 կտակածելիներից
իւրաքանչիւրի մասին մի ստուարածաւալ թղթապանակ: Կից նամա-
կում Յանձնախումբը ընդգծեց, որ հաւաքուած մեղադրական փաստե-
րը բաւարար են քրէական գործ յարուցելու համար¹:

21 Դեկտեմբերի, 1918 թ. գործը անցաւ Բազմական Ատեանի տնօ-
րինութեան: Այն, զեկավարուելով լոկ Օսմանեան Քրէական Օրէնագիր-
քի 45, 170, 55 յօդուածներով եւ իր ուշադրութիւնը սեւեռելով «Միու-
թիւն եւ Առաջադիմութիւն» կազմակերպութեան վրայ, հաստատեց
հետեւեալ մեղադրանքները. Թուրքիայի աննպաստ ներգրաւումը պա-
տերազմի մէջ, զեկավարների ձգտումը իրենց գաղտնի ու ազգափնաս
նպատակներն իրականացնելու, օրինական իշխանութեան կործանում,
ինքնահարստացման մարմաջ, հայերի Ղարդերի կազմակերպում եւ
երկրի բնականոն կեանքի քայքայում եւ այլն: Անուանապէս նշուեց
էնվերի, Ճեմալի, Թալէաթի, Նազիմի, Շեքիրի, Պոլսի կառավարիչի եւ
կուսակցութեան պատասխանատու քարտուղարների դերը: Դատարա-
նըն իր վճռում ընդգծեց որ նախարարները մեղաւոր են ինչպէս Թուր-
քիայի մուտքը պատերազմի մէջ իրականացնելու, այնպէս էլ՝ հայերի
զանգուածային բռնազաղթն ու Ղարդը կազմակերպելու մէջ: Թալէաթը,
էնվերը, Ճեմալը եւ Նազիմը մահուան դատապարտուեցին բացակա-
յութեան: Դահլիճի նախարարները ստացան 15 տարուայ բանտար-
կութիւն՝ տաժանակիր աշխատանքային գաղութում: Շրջանային դա-
տապարտութիւններ եղան նաեւ Եոզկաթում, Տրապիզոնում, Խարբեր-

1. Վահագն Տատրեան, Հայկական Տեղասպանութիւնը Խորհրդարանային եւ
Պատմագիտական Քննարկումներով, «Պայքար», 1995, էջ 7-88:

դուժ եւ այլուր՝:

Յաջորդող քաղաքական կեանքի ալիքները եկան ու սրբեցին օրէնքի ու ժող գրուած բոլոր փաստաթղթերն ու վճիռները: Գործը հասաւ այնտեղ, որ ռեքազործները հռչակուեցին ազգային հերոսներ ու նրանց աճիւնները տեղափոխուեցին ազգային դամբարաններ:

Այսպիսով, աւելի ճիշդ կը լինի ասել, թէ՛ այդ տարիներին ոչ թէ չկային Հայոց Յեղասպանութիւնը իրաւական տեսանկիւնից իմաստաւորելու եւ ցեղասպանին պատժելու համար բաւարար օրէնքներ, այլ բացակայում էր արդարութիւնը բացայայտելու եւ մեղաւորին պատժելու կամքն ու ցանկութիւնը: Այսօր էլ հնարաւոր է անցեալի իրաւական բոլոր փաստաթղթերի հիման վրայ կայացնել համապատասխան վճիռ: Բոլոր դէպքերում, անցեալի իրաւական գործունէութիւնը անհետք չի մնայ՝ եթէ մենք այսօր հետեւողականօրէն հետապնդենք այն արդարութիւնը, որի համար, տարբեր նպատակներից ելնելով պայքարեցին շատերը, այդ թւում նաեւ թուրքերը:

1. Հայերի Յեղասպանութիւնը, ըստ Երիտթուրքերի Դատաւարութեան Փաստաթղթերին, առաջարանը, քարգմանութիւնը եւ ծանօթագրութիւնը Ա.Հ. Փափազեանի, Հ.Գ.Ա. հրատարակչութիւն, Երեւան, 1988, էջ 110-128, 132-135, 156-161, 180:

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱԻԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԱԻՈՐՄԱՆ ԵՒ ՑԵՂԱՍՊԱՆԻ ՊԱՏԺԵԼԻՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԵՐՆ ԱՅՍՕՐ

Խիստ ուշագրաւ է այն դէպքը, որ տեղի ունեցաւ, երբ, Նիւրեմպերկեան դատարանում, 6 Հոկտեմբերի, 1945 թ. մարդկութեան դէմ ոճիր հասկացութիւնը բնորոշուած էր որպէս սպանութիւն, բնաջնջում, բռնադատութիւն, ստրկացում եւ քաղաքացիական բնակչութեան նկատմամբ թոյլ տրուած այլ անմարդկային արարքներ: Գերմանացի պատերազմական յանցագործների դատապաշտպանները առարկեցին, պնդելով որ «Խարտիան» նոր օրէնք է ստեղծում, որ չի կարելի գործադրել անցեալում (1945 թ. առաջ) կատարուած դէպքերի նկատմամբ: Ատեանը նրանց պատասխանեց ասելով. «Խարտիան յաղթանակած ազգերի կողմից իշխանութեան կամայական գործադրութիւն չէ: Ատեանի կարծիքով այն (Խարտիան) արտայայտութիւնն է արարչութեան ժամանակից գործող միջազգային օրէնքների»: Ցեղասպանութիւն հասկացութիւնը գիտական շրջանառութեան մէջ ներմուծող եւ ցեղասպանագիտութեան հիմքերը ամրապնդող Ռաֆաէլ Լամբինը գրում է. «Ցեղասպանութիւնը բաղադրեալ ոճիր է եւ բաղկացած է այնպիսի արարքներից, որոնք իրենք պատժելի են գոյութիւն ունեցող օրէնսդրութիւնների մեծամասնութեան միջոցով»: Յիշենք որ Խաղաղութեան եւ Իրաւունքի Յանձնախումբը ՄԱԿ-ի Ցեղասպանութեան Կոնվենցիան բնութագրել է որպէս «ներքին օրէնքներ, որոնք արդէն բոլոր երկրներում յայտնի են որպէս սովորական ոճիրների օրէնքներ»: Նկատի պէտք է առնել նաեւ այն, որ 1951 թ. «Ցեղասպանութեան Կոնվենցիա»յի հիմքում ընկած սկզբունքներն այնպիսի աքսիոմաներ են, որոնք պարտաւորեցնում են քաղաքակիրթ ազգերին՝ անկախ իրենց կողմից պաշտօնապէս ընդունուած կամ վաւերացուած լինելու հանգամանքից: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է հաշուի առնել ցեղասպանութեան իրաւական անժամկէտանցելիութեան փաստը: 26 Նոյեմբերի, 1968 թ., ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովը որոշում ընդունեց Մարդկութեան Դէմ Գործադրուած Ոճիրի եւ

Պատերազմի Ռճիրի նկատմամբ Օրինագրային Սահմանափակումների Անկիրառելիության Կոնվենցիան: Յանցագործների արտայանձնումը թողնուեց պետութիւնների հայեցողութեան, սակայն պարզորոշ դարձրուեց, որ Կոնվենցիան պէտք է արտայայտուի ազգային օրէնսդրութեան մէջ:

Յեղասպանութեան իրաւագիտական իմաստաւորման ասպարէզում ուշագրաւ նորութիւն են ներմուծել կիսապաշտօնական միջազգային կազմակերպութիւնները: ՄԱԿ-ի 38-րդ նստաշրջանի «Փոքրամասնութիւնների Պաշտպանութեան եւ Նրանց Նկատմամբ Խտրականութեան Կանխման» ենթայանձնաժողովի գեկուցագրում (1985 թ. Օգոստոս) հաստատուեց է Հայերի Յեղասպանութեան փաստը, ընդգծուեց է նրա ուսումնասիրութեան գործնական ու տեսական կարեւորութիւնը եւ նշուեց որ նրա ուսումնասիրութիւնն ունի ամբողջացման կարիք: «Ժողովուրդների Մշտական Ատեանի Վճիռը» (16 Ապրիլի, 1984 թ.) ելնում է ցեղասպանութեան անժամկէտանցելիութեան փաստից, ցեղասպանութեան ՄԱԿ-ի պաշտօնական սահմանումից, եւ ընդգծուեց է որ թուրքերը մեղաւոր են եւ ենթակայ Համապատասխան պատժի ու փոխհատուցման: Աշխարհի բոլոր կազմակերպութիւնները, ընդգծուեց է վճիռը, իրաւունք ունեն արդի Թուրքիայից պահանջելու նշուած պայմանների գործադրումը: Եւրոպական Խորհրդարանը, իր Համապատասխան որոշման մէջ (18 Յունիսի, 1987 թ.), հիմնաւորուած է Համարում որ Օսմանական Կայսրութեան կողմից գործադրուած բռնագաղթն ու ջարդը իսկական ցեղասպանութիւն է, բայց ընդգծուեց է, որ չի կարելի արդի Թուրքական կառավարութիւնը դրա համար պատասխանատու նկատել: Բայց եւ այնպէս, նշուեց է որ Յեղասպանութեան փաստի ուրացումով Թուրքիան շարունակում է Հայ ժողովրդին զրկել իր պատմութիւնից, որ այդ ուրացման ոգին իր դերն է խաղում Յունաստանի հետ նրա յարաբերութիւնների լարուածութեան պահպանման, Թուրքիայի կողմից Կիպրոսի անօրէն զբաւման եւ քիւրտ ժողովրդի իրաւունքների ոտնահարման մէջ: Եւրոպական Խորհրդարանը հաւատացած է, որ Հայերի Յեղասպանութեան ընդունումով Թուրքիան կատարած կը լինի բարոյական մեծ քայլ ու նպաստած կը լինի իր ներքին ու արտաքին բարդ յարաբերութիւնների լուծմանը: Այն գաղափարն է արտայայտուեց, որ, վերջին հաշուով, անհնարին է Թուրքիայում իսկական ժողովրդավարական ընկերութիւն կառուցել առանց Յեղասպանութեան ուրացումն ուրանալու: Եւրոպական Խորհրդարանի որոշման մէջ առաջ է քաշուեց այն գաղափարը որ ցեղասպանութեան իրաւաբանական իմաստաւորումը կարող է նպաստել շատ հարցերի լուսաբանման, որոշ հարցերի լուծման, սակայն այն հիմնականում պէտք է ծառայի Հայ-Թուրք երկխօսութեան ու բանակցութեան սկզբնաւորման:

ՊԱՀԱՆՋԱՏԻՐՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱԻԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Ցեղասպանութեան իրաւագիտական իմաստաւորումը, բնականաբար տանում է Հայկական պահանջատիրութեան իրաւական հիմքերի ամրապնդման: Այս կապակցութեամբ մատնանշւում է հին Հռոմում գործող "possessio longi temporis" օրէնքը, որն այսօր մեզ ներկայանում է նոր վերտառութեամբ. «Գերիշխանութեան Մշտական եւ Խաղաղ Տարածման» սկզբունք, որով վերջերս լուծուել են Արեւելեան Գրինլանդիայի, Լաս Պալմասի, Մինքուլիթի, Էկրեհոսի եւ այլ տարածքային վիճելի հարցեր: Այդ սկզբունքը հաստատում է տարածքի նախատիրական հետեւեալ պայմանները՝.

- ա. Տարածքի տիրութիւնը գաղտնի պէտք է լինի.
- բ. Տարածքի տրամադրումը կամ ստացումը պարտադրուած պէտք է լինի: Այն տիրողից բռնի ուժով վերցուած պէտք է լինի.
- գ. Տարածքի վրայ իշխանութեան հաստատումը ոչ միայն խաղաղ, այլ նաեւ երկարատեւ պէտք է լինի:

Այս օրէնքի լոյսի տակ հասկանալի է դառնում թուրքերի ու նըրանց բարեկամների այն պնդումը, որ Հայերը եկուորներ են, իսկ թուրքերը՝ բնիկներ, որ Տիգրան Բ.-էն յետոյ Հայերը անկախ պետականութիւն չեն ունեցել, որ թուրքերը Փոքր Ասիան չեն գրաւել Հայերից:

Ըստ գործող օրէնքների, բռնագրաւումը չի կարող համարուել տարածքի վրայ իշխանութիւն հաստատելու հիմք: Ինչպէս յայտնի է, Հայերը կամաւոր կերպով թուրքերին չեն յանձնել իրենց պապենական հողերն ու ունեցուածքը: Հայերն աւելի երկար են տիրել Հայկական Լեռնաշխարհի տարածքներին, քան՝ թուրքերն ու թաթարները: Աւելին. իրաւական յարաբերութիւններում գործում է նաեւ այն սկզբունքը, ըստ որի, ոչ մի իրաւունք չի կարելի բխեցնել սխալ կամ չարարքից, կամ արդարութիւն հայցողը պէտք է մաքուր ձեռքերով ներ-

1. Shavarsh Toriguian, *The Armenian Question and International Law*, University of La Vern, 1988, p. 41.

կայանայ: Այսպիսով, բռնագաղթն ու ջարդը չեն կարող իրաւական հիմք հանդիսանալ հայկական հարստութիւններին տիրանալու համար: Անհիմն է նաեւ թուրքերի այն պնդումը որ ազգերի ազատ ինքնորոշման իրաւունքն այսօր չի կարելի կիրառել հայերի նկատմամբ, քանի որ նրանք այդ հողերի վրայ չեն ապրում այլեւս: Այդ սկզբունքը դրսնում է որ ինքը կիրառելի չէ այն ժողովուրդների նկատմամբ, որոնք բռնագաղթի են ենթարկուել:

Խիստ ակնյայտ է որ թուրքական տուեալ փաստարկի ընդունման պարագային հրեաներ իրաւունք չպէտք է ունենային 1948 թ. ստեղծել Իսրայէլի Հանրապետութիւնը: Քրիստոսից առաջ 7-րդ դարում Նաբուգոսնոսոր կայսրը հրեաների շուրջ ութսուն տոկոսը գերազանցել էր Ասորեստան: Մի քանի տասնամեակ անց, երբ հրեաներին առաջարկուեց տուն վերադառնալ, այդ առիթից շատ քիչերը օգտուեցին: Քրիստոսից յետոյ Ա. դարում կէսերին եւ Բ. դարի սկիզբներին հակահռոմէական պայքարում երկրում մնացած հրեաների զգալի մասը կամ զոհուեցին եւ կամ էլ հեռացան երկրից: Հրէական հողում խիստ նօսրացաւ հրէական տարրը: Միջնադարում, Օսմանեան Կայսրութեան սկզբում, որոշ հրեաներ Սպանիայից տեղափոխուեցին թուրքիա, բայց դրանից ետքը հաստատուեցին Պաղեստինում: Քրիստոսից յետոյ 7. դարից՝ չհրատարակուեցին եբրայերէնով գրուած գրքեր: Հրէական գաղութներում աւագ սերունդը խօսում էր բարբառով: Բ. Աշխարհամարտի ընթացքում եւ դրանից առաջ Դաշնակիցները, հակառակ արար ժողովրդի կամքին, նպաստեցին որ Փաշական ուժերի կողմից հալածուող հրեաները հաստատուեն Պաղեստինում: Յետագայում այնտեղ գաղթեցին այլ երկրների հրեաները: Այս հողի վրայ 1948-ին ստեղծուեց ու զարգացաւ Իսրայէլի Հանրապետութիւնը:

Պէտք է նկատի ունենալ որ թուրքական իշխանութիւնները ստորագրել են այնպիսի միջազգային փաստաթղթեր, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի հաստատում են տեղահանուած հայերի իրաւունքը՝ վերատիրանալու իրենց ունեցուածքին, դրամին եւ վերադառնալու իրենց տները: Այսպէս՝ Պաթումի Պայմանագիր (յօդուած 10), Սելրի Դաշնագիր (յօդուած 144), Ալեքսանդրապոլի Դաշնագիր (յօդուած 12), Կարսի Պայմանագիր (յօդուած 13), Ծրանգօ-թուրքական Համաձայնագիր եւ քեմալականների էրզրումի Համաժողովի Յայտարարութեան 5-րդ կէտը: Բերենք մի քանի օրինակներ.

2. "Inhabitants and communities within the territory one Contracting Party, owning or having the right to use over property found within the territory of the other Contracting Party, can use, exploit, rent or sell in person or through agents. No one shall be deprived of property except for public interest and on the basis of compensation".

3. "The Turkish Government recognizes the injustice of the law of 1915 relating to Abandoned Properties, and the supplementary provisions thereof, and declares them to be null and void, in the past as in the future. The Turkish Government solemnly undertakes to facilitate to the greatest possible extent the return to their homes and re-establishment in their business of the Turkish subjects of non-Turkish race who have been forcibly driven from their homes by fear of massacre or any other form of pressure since January 1, 1914".

Նշենք, որ Սեւրի դաշնագիրը մինչեւ օրս պաշտօնապէս չի հերքու-
ուել, մերժուել, փոփոխուել, եւ ոչ էլ գործադրուել է:

4. Այդ երեք պայմանագրերում թուրքիան ընդունում է հայերի շար-
ժուն եւ անշարժ ունեցուածքի ու ազատ գործառնութեան իրա-
ւունքը թուրքական տարածքներում:

5. Էրզրումի Յայտարարութիւնը (Թուրքիայի Ազգային Բակըր)
մշակուեց Էրզրումի եւ Սվազի ժողովներում եւ վերջնականապէս
ընդունուեց 1920 թ., դեռեւս Պոլսում գանուող թուրքական նրե-
ստիսանների ժողովում: Դրա հիմնական խնդիրն է ապացուցել որ
ազգերի ազատ ինքնորոշման իրաւունքի հիման վրայ թուրքիան
կարող է շրջանցել թուրքիան անդամահատող Դաշնակիցների ո-
րոշումը, եւ միացնելով Պատմական Հայաստանը, եւ Յունաստա-
նին, Իտալիային ու Պուլկարիային խոստացուած տարածքներից
ստեղծել թուրքիայի Հանրապետութիւնը, Աթաթուրքի Հանրա-
պետութիւնը:

Հայերին, Աթաթուրքը, պատմական իրենց հողերին տիրանալու
ձգտման համար անուանում էր զաւթիչներ, գաղութարարներ, գաղու-
թարարների դաշնակիցներ, իսկ այդ հողերը դարերով զաւթած ու հա-
յերին իրաւազրկած թուրքերին ներկայացնում էր որպէս ազատարար-
ներ, հակագաղութարարական պայքարի նուիրեալներ: Եւ Դաշնակից-
ները, որոնք խոստացել էին նպաստել Հայաստանի Հանրապետութեան
ստեղծման, կամ լուծւում էին, կամ՝ հայերին խորհուրդ տալիս լեզու գրո-
նել թուրքերի հետ: Ուշագրաւ է երկու կարեւոր հանգամանք: Յայտա-
րարութիւնը չէր վկայակոչում «Թուրքիայի տարածքային ամբողջա-
կանութեան պահպանման սկզբունքը»: Նա այդ անել չէր կարող, քա-
նի որ զաւթում էր ուրիշի հողերը՝ ազատագրական պայքարի դրօշի
տակ: Յայտարարութիւնն այնպէս էր ձեւակերպուած, որ ազգերի ա-
զատ ինքնորոշման համամարդկային իրաւունքից օգտուելու մենա-
շնորհը տրոււմ էր միայն թուրքերին՝ այդ սկզբունքից օգտուելու իրա-
ւունքից զրկելով այլ ազգերին, այդ թւում նաեւ հայերին: Մինչեւ օրս
էլ թուրքիան ու Ազրպէյճանը հայերին, քրտերին եւ այլ ազգերին զըր-
կում են ազգերի ազատ ինքնորոշման իրաւունքից: Այդ սկզբունքով

ղեկավարողներին անուանում են «անջատողականներ», «երկրի տարածքային ամբողջականութիւնը խախտողներ», «դաւաճաններ» ու «անօրէններ»: Եթէ ազգերի ազատ ինքնորոշման իրաւունքը համամարդկային է, ինչպէս այն ներկայացրեց Ա.Մ. Նահանգների նախագահ Ուուարօ Ուիլսընը իր «14 կէտերում», ապա դրանից օգտուելու իրաւունքն ունեցել են հայերը, ինչպէս 1918-1923 թթ., այնպէս էլ դրանից յետոյ:

1927 թ. Քեմալական Թուրքիան միակողմանիօրէն խախտեց իր ստանձնած միջազգային պարտաւորութիւնները, եւ յայտարարեց որ ինքը իրեն ազատում է իր կողմից բռնազաղթի ենթարկուած հայերի պահանջատիրական հարցերի քննարկման պարտաւորութիւնից:

ՊԱՀԱՆՁԱՏԻՐՈՒԹԵԱՆ ԵՐԵՔ ԵՐԵՍՆԵՐԸ

Իրաւադիտութիւնը եւ դարաւոր դատական փորձառութիւնը թե-
լադրուձ է որ ոեւէ հայցւորի, տուժածի դիմումն ու նրա ներկայացրած
պահանջները քննարկելու ու բաւարարելու համար անհրաժեշտ է որ
տուժողը ներկայացնի իր վնասները, իր կորցրածը: Ինչպէս միջազգա-
յին փորձառութիւնը ցոյց է տալիս, ցեղասպանութեան, ջարդի, կոտո-
րածի ընթացքում տուժած կողմն ունենում է չորս բնոյթի վնասներ
կամ կորուստներ:

- Ա. Նիւթական (անշարժ գոյք, շարժուն գոյք, դրամ եւ այլն): Այս
հարցի լուծումը համեմատարար դիւրին է նկատուում: Յեղասպա-
նութեան կամ կոտորածի ենթարկուած շատ ազգեր ու ժողովուրդ-
ներ տարբեր աղբիւրներից հատուցում ստացան: Գերմանացիները
մինչեւ օրս վճարում են իրենց գոհերին: Բայց հայոց լքեալ գոյքի
հարցերը մոռացուեցին, ու հայերը զրեթէ ոչ մի նիւթական հա-
տուցում ստացան մինչեւ օրս: Նրանց նիւթական կորուստները
հաշուարկուում են միլիոններով:
- Բ. Ցեղասպանութեան ժամանակ մահանում են միլիոնաւոր մարդիկ:
Հայերը տուին աւելի քան մէկ եւ կէս միլիոն նահատակներ: Հրե-
եաները տուին աւելին: Վախճանուածներին անհնարին է կեանք
չնորհել: Նրանք կեանքի հատուցում ստանալ չեն կարող: Մարդ-
կային կորուստի պահանջատիրութիւնը երբեմն մտնում է նիւթա-
կան հատուցման մէջ: Մարդու կեանքը ստանում է գրամական
արտայայտութիւն: Այս հատուցումից էլ գուրկ մնացել են հայե-
րը:
- Գ. Մշակութային կորուստը նոյնպէս անհատուցելի է: Կործանուած
կամ քանդուած պատմական յուշարձանները, մշակութային ար-
ժէքների անվերադարձնելի են: Կարելի է նորը ստեղծել, կարելի է
նմանակը շինել, բայց ոչ այն՝ ինչ բարբարոսը քանդել է: Բայց
ցաւալին այն է, որ եթէ այլ պարսպաններում ցեղասպանութեան

դադարեցումով դադարում է նաև մշակութային կորուստը, «մշակութային ցեղասպանութիւնը», Հայերի Յեղասպանութեան դէպքում՝ պարագան այլ է: Հայ մշակոյթի նկատմամբ բարբարոսական վերաբերմունքը շարունակում է թուրքիայում, քանի որ թուրքը նպատակադրուած է հայու հետքը վերացնել Պատմական Հայաստանից, որպէսզի կարողանայ դրա թրքականութիւնը հաստատել:

- Հայերի Յեղասպանութիւնը այն բացառիկ դէպքերից է, երբ միլիոնաւոր մարդիկ կոտորուեցին ու ջարդուեցին, որպէսզի ցեղասպանը տիրանայ նրանց հողերին, հայրենիքին: Հրեաները հող չկորցրին: Ընդհակառակը՝ շահեցին: Այդ պատճառով էլ Հրէական Ողջակիզումը քննարկելիս հողի հատուցման հարց չի առաջացել: Առաջացել է իրենց ապրած հողի վրայ պետականութիւն վերականգնելու խնդիրը: Հրէական Ողջակիզումը բացառիկ տեսակի ցեղասպանութիւն է: Նրա նմանը դժուար թէ հնարուոր լինի գտնել: Հիթլերականները դաժանօրէն հալածելով ու իրենց տներից վտարելով հրեաներին, նպատուեցին որ նրանք վերադառնան իրենց հայրենիքը, հաւաքուեն իրենց հողում ու ստեղծեն արդի Իսրայէլի Հանրապետութիւնը, քանի որ Փաշականները պայքարում էին սփիւռքացած հրեաների դէմ: Հրէական Սփիւռքի ազէտը դարձաւ հայրենիքի շինութեան ու ազգահաւաքման պատճառ: Սրանով բացառիկ է Ողջակիզումը: Այն բացառիկ է նաև նրանով, որ Ողջակիզումը չէր լինի, եթէ Հայերի Յեղասպանութեան պատասխանատուները պատժուէին, մի բան, որի հետ զարմանալիօրէն համաձայն չեն որոշ հրեաներ: Օսմանեան թուրքիան բնաջնջել փորձեց ու բռնագաղթի ենթարկեց հայրենաբնակ Հային: Այդպիսով նա կործանեց ու քանդեց հայու տունը ու բռնի ուժով իւրացրեց Հայոց Աշխարհը: Նա պատճառ եղաւ Հայ Սփիւռքի առաջացման ու հայերի աղգացրման: Նա բաժանեց Հայը իր պատմական հողի մեծ մասից: Այն ինչ մնաց մեզ համար դարձաւ թթիւմոր, որով մեր ողջ տունը պիտի վերականգնենք, մեր սուրբ հացը պիտի թխենք, մեր սուրբ նշխարները պատրաստենք: Թթիւմորն սկսեց մեծանալ նախ ազգահաւաքով, գիտութեամբ, մշակոյթով, շուրջ 120 գորավարներով ու տասնեակ մարաջախտներով մարմնաւորուող Հայ դէնքի փառքով, Հայաստանի Երրորդ Հանրապետութեան հաստատմամբ ու ապա յաղթական Արցախեան ազատագրութեամբ:

Յեղասպանութիւնները տարբերակւում են չորս խմբերի մէջ:

Գաղափարական, որ ձգտում է մի որեւէ խմբի ոչնչացնելով բռնի

կերպով ստեղծել միաստորութիւն: Այս խումբի մէջ է դասուում Հայերի Յեղասպանութիւնը, Հրէական Ողջակիզումը եւ Կամպուչիայում Կարմիր Խմերների իրականացրած ցեղասպանութիւնը:

Պատժիչ կամ հատուցող ցեղասպանութիւն է կոչւում, երբ որեւէ խումբի ոչնչացմամբ փերացւում է տիրողին սպառնացող որեւէ վրտանգ: Թուրքերը ձգտում են իրենց հակահայ կեցուածքը արդարացնել նման երեւոյթի պատրանք ստեղծելով՝ հայերը դաւաճան են, թուրքական բանակի պարտութեան պատճառ են: Անհրաժեշտ է վնասագերծել դրանց:

Երբ որեւէ խումբ միւսից տնտեսական մրցակցութեան մէջ պարտւում է, մանաւանդ իշխանութեան գլխին կանգնողը, ապա այն, իր բնոյթից ելնելով, ուրիշ մարդկային ու օրինական ելք չտեսնելով, դիմում է մրցակցին Ֆիզիքապէս ոչնչացնելու տարրերակին: Այս տարրը նոյնպէս առկայ է օսմանեան իշխանութեան վարած քաղաքականութեան մէջ:

Բոնատիրական ցեղասպանութիւնը հնարաւոր է դառնում, երբ մի խումբ փորձում է վերացնել միւսին՝ վախի հետ կապուած դրդապատճառներից ելնելով:

Այսպիսով, հայ պահանջատիրութիւնը աւելի բարդ է, քան՝ ցեղասպանութեան ենթարկուած միւս ժողովուրդներինը: Հայն ունի արեան, նիւթական, մշակութային ու հողային պահանջատիրութիւն:

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐԱՄԱՆԿՈՒՄՆԵՐ ԻՐԱԻԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒ ԴԻԻԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐՈՒՄ

Մինչեւ 1944 թուականը, մինչեւ Ա.Մ.Ն.-ի Գոլոմպիայի Համալսարանի պրոֆեսոր Ռաֆայէլ Լեմբինի «Առանցքի Դերը Գրաւեալ Եւրոպայում, Գրաւման Օրէնքներ, Պետութեան Վերլուծութիւն, Հատուցման Առաջարկներ» մեծածաւալ գրքի հրատարակութիւնը, որտեղ առաջ էր քաշուել «ցեղասպանութիւն» նոր եզրը, այդ գաղափարը արտայայտելու համար միջազգային իրաւագիտական ու դիւանագիտական փաստաթղթերում օգտագործուում էին հետեւեալ բառերը. Holocaust (ողջակիցում), Massacre (ջարգ), Carnage (կոտորած), Calamity (աղէտ), Slaughter, Carnage (սպաննել), Murder, Slay (սպաննել), Atrocity, Crime, Nefarious or Villainous Act (եղեռն): Հայերը նախընտրել են ԵՂԵՌՆ ու ԶԱՐԴ եզրերը, հաւանաբար այն պատճառով, որ երկար տարիներ շեշտել են երեւոյթի կապը՝ ողբի, սուգի, լացի, ցաւի, չարչարանքի, աղէտի հետ: Հրեաները նախընտրել են HOLOCAUST բառը, որ վերցուած է իրենց կրօնական բառապաշարից:

Իրաւագիտական առումով վերոյիշեալ եզրերը ունեն նուազագոյնը երեք թերութիւն.

- Ա. Յոյց չեն տալիս ջարդի, կոտորածի նպատակը:
- Բ. Յոյց չեն տալիս սպանութեան, ջարդի, կոտորածի չափն ու ծաւալը: Դրա համար էլ այդ եզրերը օգտագործելիս բառի կողքին դրուում էր զանգուածային, մասսայական որոշիչը:
- Գ. Անվիճելի է որ խօսքը վերաբերում է մարդասպանութեան (Homicide), բայց այն չի տարբերակում սովորականից:

Այս թերութիւնների գիտակցութիւնը անհրաժեշտ դարձրեց մի այնպիսի նոր եզրի ստեղծումը, որ վերացնի իրաւագիտական նշուած

թերութիւններն ու անորոշութիւնները: 1944 թ. Լեմբինը գիտական շրջանաձուլեան մէջ դրեց «ցեղասպանութիւն-genocide» եզրը, որ սաստիճանարար, մասնագիտական ու ժողովրդական խօսքում տիրապետող դարձաւ, մասնագիտական ասպարէզից դուրս մղելով նախորդ եզրերը: «Ցեղասպանութիւն» եզրը արտայայտում է մարդկութեան դէմ կատարուած սերտագործութեան բարձրագոյն սաստիճանը: Նրա աւանձնայատկութիւնը պայմանաւորուած է ոչ թէ սպանուած մարդկանց քանակով, սպանութեան բարբարոսութեան սաստիճանով, այլ բացառապէս սուեայ խմբին, ազգին, ցեղին, համայնքին ոչնչացնելու ցանկութեամբ, վճռակամութեամբ: Ինչպէս մարդասպանութեան դէմ օրէնքը ենթադրում է ընկերութեան մէջ անհատի ապրելու, դոյստեւելու եւ զարգանալու իրաւունքը, այնպէս էլ ցեղասպանութեան դէմ օրէնքը ենթադրում է սուեայ ազգին, ցեղին, կրօնական խմբին մարդկային ընտանիքում հաւասար իրաւունքներով ապրելու, գործելու եւ զարգանալու բնական իրաւունքը:

Լեմբինի եւ մի շարք կազմակերպութիւնների ջանքերի շնորհիւ մէջտեղ եկաւ այն Կոնվենցիան, որի համաձայն ցեղասպանութեան ոճիրը ենթակայ է հետապնդման, խափանման ու պատժի: Այդ Կոնվենցիայի առաջին յօդուածը հաստատում է, որ՝

- ա. Ցեղասպանութիւնը ոճիր է միջազգային օրէնքի համաձայն.
- բ. Խումբի անդամների սպանութիւնը, խումբի անդամներին լուրջ մարմնական եւ մտային վնաս հասցնելը մաս է կազմում ցեղասպանութեան.
- գ. Խմբի համար դիտաւորեալ կերպով կեանքին սպառնացող պայմաններ ստեղծելը, ֆիզիքական ոչնչացման առաջնորդելը ցեղասպանութիւն է.
- դ. Խումբի անդամների ծնելիութիւնը խաթարող ձեւնարկումները եւ սուեայ խմբի մանուկներին բռնի կերպով այլ խումբեր տեղափոխելը ցեղասպանութիւն է.
- ե. Վերոյիշեալ ցեղասպանական ոճիրները պատժելի են օրէնքով, երբ գործադրուում են մասամբ կամ ամբողջութեամբ ոչնչացնելու համար որեւէ ցեղային, ազգային, էթնիկական ու կրօնական խումբի:

Ինչպէս դժուար չէ նկատել, Թուրքիայի Կառավարութիւնը այդ բոլորն անխտիր կիրառել է հայերի նկատմամբ երկար տարիներ եւ ի մասնաւորի 1915-1922 թուականների ընթացքում: Այսինքն՝ հայերը Թուրքիի կողմից ենթարկուել են ցեղասպանութեան: Այն տրամաբանութեամբ ու իրաւական հիմքով, որ Հրէական Հոլոգոստը կոչոււմ է նաեւ ցեղասպանութիւն, նոյն հիմքով ու տրամաբանութեամբ էլ հայերի ջարդերը, Հայկական Եղեռնը, պէտք է կոչել ցեղասպանութիւն՝ մարդու կողմից գործադրուած ոճիր: Նշենք, որ արդի ցեղասպանա-

գէտները շեշտում են որ մինչև օրս տեղի է ունեցել նրեք իրաւ ցեղասպանութիւն՝ Հայոց Յեղասպանութիւնը Օսմանեան Կայսրութեան մէջ, հրեաների ու գնչուների ցեղասպանութիւնը Ֆաշականների կողմից եւ հուլիոս ցեղամուկների կողմից թուրքիների ցեղասպանութիւնը Ափրիկէում, 1944 թ.:

Նկատելի են դարձել «ցեղասպանութիւն» եզրի անտեղի ու սխալ օգտագործման դէպքեր: Երբեմն այդ դառնում է լեզուական խարան, հակառակորդին կամ մրցակցին իտայտառակելու միջոց: Յաճախ այն կիրառւում է բնութագրելու համար մրցակցի կամ հակառակորդի կողմից հրահրուած որեւէ ծանր, սարսափելի կամ ֆաշական բնոյթի արարք, բայց առանց խուճրը ոչնչացնել միտող յանցագործութեան: Այդ եզրը կիրառւում է նաեւ ազգասպահանման, իրենց գոյութիւնն ու ինքնութիւնը հաստատել ձգտող ազգային փոքրամասնութիւնները միաւորելու, համախմբելու ու լիցքաւորելու որպէս միջոց, քանի որ ընդհանուր աղէտը կարող է իրականացնել նաեւ այդ առաքելութիւնը: Այն շահագործւում է մարդկութեան ու միջազգային կազմակերպութիւնների ուշադրութեան արժանանալու համար: Իրաւ ցեղասպանութիւնը ինքնարեքարս վերջին երկու դերակատարումները արձանագրեց հայերի ու հրեաների պարագային: Թուրքն ընդունւում է իր կատարած մարդասպանութիւնը, զանգուածային ջարդը, բայց մերժում է իր ցեղասպան լինելու պարագան: Այս պարագաները պարտադրում են մեզ՝ հայերիս, Հայերի Յեղասպանութիւնը աշխարհին ներկայացնելիս ելնել միայն ու միայն եզրի ընդունուած գիտական, մանաւանդ՝ իրաւագիտական ձեւակերպման, սահմանման պահանջներից:

Հրեաները իրենց նկատմամբ գործադրուած ցեղասպանութիւնը արտայայտելու համար առանձնացնելով Հոլոքոստ (Ողջակիզում) եզրը, գիտակցաբար թէ անգիտակցաբար, իրենց դրին նպաստաւոր վիճակում՝ առաջին առնելով եզրաբանական իրաւական վէճերի ու տարակարծութիւնների:

Որոշ ժամանակ, տարերայնօրէն, հրեաները իրենց տաճարի կործանումը պատկերող բառապաշարից օգտուելով օգտագործեցին Hurban կամ Catastrophe (կործանում, ոչնչացում, բնաջնջում, աւերածութիւն, աղէտ) բառերը Ֆաշականների կողմից իրենց նկատմամբ գործադրուած ջարդը արտայայտելու համար: Երկար տարիներ ու նոյնիսկ այսօր նոյնպիսի եզրեր օգտագործում են հայերը, արաբները, եւրոպացիներն ու ամերիկացիները՝ թուրքերի կողմից հայերի ջարդը պատկերելու համար: Հրեաները իրենք հրաժարուեցին այդ եզրից, եւ ստիպեցին որ ուրիշները նոյնպէս հրաժարուեն ու հրէական ցեղասպանութիւնը արտայայտեն «Ողջակիզում» եզրով: Հայերը իրաւագիտական նրբութիւններով չզրադուեցին: Այստեղ հրեաները շահեցին, իսկ հայերը տուժեցին:

Երբ Պաղեստինի սիոնիստական կազմակերպութիւնների ղեկավարները, հրեայ գրողներն ու մտաւորականները սկսեցին արտայայտուել եւրոպայեան հրեաների աղէտի, ոչնչացման մասին, երբայերէն Shoah (Holocaust, ողջակիզում) եզրը մտաւ գործածութեան մէջ, թէեւ ընդհանրական չդարձաւ նոյնիսկ 1942 թ., երբ հրէական գործակալութիւնը 1942 թ. նոյեմբերին յայտարարեց որ Եւրոպայում, Փաշականների կողմից գրաւուած տարածքներում, տեղի է ունենում հրեաների Shoah: Երուսաղէմցի պատմաբան Բեն Սիոն Դինուրը (Dinaburg) առաջիններից էր, որ 1942 թ. գարնանը առաջ քաշեց այն տեսակէտը, որ Shoah-ն, Հոլոգոստը, մի աղէտ է, որ խորհրդանշում է աշխարհի ժողովուրդների մէջ հրեաների բացառիկ, առանձնակի տեղն ու վիճակը: Դժբախտաբար հայ իրականութեան մէջ ոչ ոք մտածեց հայերի կոտորածը առանձնակի եզրով տարբերակելու մասին:

Երբայերէն shoah, awlah բառը (քաղաքի էն alaw), որին յաճախակի ենք հանդիպում հրէական Սուրբգրութիւններում, եւ որ նշանակում է գոհաբերութիւն՝ բոլորովն ողջակիզում (burnt offering wholly into the Lord) Եօթանասուներեցում (Septuagint) յունարէն թարգմանուել է Holocaust (holokauston): Այն օգտագործուել է ինչպէս Հեթանոսական գոհաբերութեան, այնպէս էլ հրէականի համար: Մարդկանց գոհաբերութիւն իմաստով այն առաջին անգամ օգտագործուել է Երեմիայի Մարգարէութեան (Բ.Ա. 627-585 թթ.) մէջ: «Բահաղին բազիններ կանգնեցրին, որպէսզի իրենց որդիներին՝ իբրեւ Բահաղի ողջակէզների, հրով այրեն, մի բան, որ ես չեմ պատուիրել ու չեմ ասել, ոչ էլ անցել է իմ մտքով» (19. 5): Այսպիսով, Հոլոգոստ եզրը ունէր ընդգծուած կրօնական իմաստ, այն կապուած է Աստուծոն դոհ մատուցելու գաղափարի հետ: Վերջինը հնարաւոր է դարձնում այն գաղափարը, որ հրեաները ողջակիզուել են Եհովայի համար, կրօնական պատճառներով: Այն, միաժամանակ ընդգծում է որ դա զուտ հրէական երեւոյթ է: Ողջակիզում եզրը օգտագործուում է պատկերելու համար եւրոպայեան հրեաների ջարդը (ողջակիզումը) Փաշական Գերմանիայի կողմից: Այստեղից հասկանալի են հրեաների այն պնդումները, որ Հոլոգոստը բացառապէս հրէական երեւոյթ է եւ չի կարելի այն կիրառել այլ ժողովուրդների նկատմամբ: Երբ շրջանառութեան մէջ դրուեց ցեղասպանութիւն եզրը, դիւրին եղաւ Հոլոգոստը համարել որպէս ցեղասպանութիւն, քանի որ այն իր մէջ ընդգրկում է հրեայ ազգին ոչնչացնելու գաղափարը: Հայ եղեռն, հայերի ջարդ, հայոց աղէտ, հայոց կոտորած բառերը չեն շեշտում, չեն ընդգծում հայ ազգի ոչնչացման գաղափարը:

Ցանկանում ենք ընթերցողի ուշադրութեան յանձնել այն ուշագրաւ իրողութիւնը, որ Աստուածաշունչը հայերէնի թարգմանելիս Մահակ Պարթեւ, Մեսրոպ Մաշտոց ու նրանց աշակերտները տուել են Հոլոգոստ յունարէն եզրի ճիշդ ու համապատասխան եզրը՝ ողջակիզում:

Անգլերէն եւ այլ թարգմանութիւններում մենք հանդիպում ենք "burnt offering wholly unto the Lord" արտայայտութեան: Այս մի անգամ եւս ապացուցում է Աստուածաշնչի գրաբար թարգմանութեան գիտական ճշգրտութիւնն ու լեզուական բարձր որակը: Խիստ ուշագրաւ է նաեւ այն փաստը, որ 1929 թուականին հրապարակած իր գրքում, Ուինսթըրն Ջրջիլը հայերի կոտորածները անուանում է «Հոլոգոստ»: Նա գրում է. "As for the Turkish atrocities, helpless Armenians, men, women, and children together, whole districts blotted out in one administrative holocaust. These were beyond human redress": Այս նշանակում է, որ մենք կարող էինք ու կարող ենք հայկական ջարդերի, կոտորածի, աղէտի, եղեռնի համար գտնել աւելի լաւ մի եզր, զուտ ազգային որոշակիութիւն արտայայտող եզր:

Ժամանակի ընթացքում Հոլոգոստ եզրը ենթարկւում է իմաստափոխութեան: Այն նշանակում է նաեւ.

ա. Մեծ կամ ամբողջական աւերածութիւն կամ բնաջնջում, մանաւանդ կրակով.

բ. Չանգուածային ջարդ կամ չմտածուած աւեր.

գ. Եւրոպայեան հրեաների սխտեմատիկ զանգուածային ջարդը Փաշական կեդրոնացման ճամբարում Բ. Աշխարհամարտի ընթացքում:

Վերջինս ընդհանրապէս գրւում է մեծատառով: Վերջինիս սահմանումը ստեղծուեց նախնական իմաստի հիման վրայ՝ նկատի առնելով վերոյիշեալ երկու ընդհանուր սահմանումները եւ հասկացութիւնը կրօնական իմաստից մաքրելու միտումը: Այն պահում է երեւոյթը բացառապէս հրէական պահելու, այն գերմանական Փաշիզմի հետ կապելու միտումը: Այս սահմանումով Հոլոգոստը շատ աւելի համահնչիւն է ցեղասպանութիւն եզրի հետ, եւ առանց դժուարութեան այն մտաւ վերջինիս ծաւալի մէջ՝ իր առանձնայատկութեամբ ընդգծուած:

Հայերս նոյն երեւոյթը արտայայտեցինք բոլոր համապատասխան հարերով. եղեռն, ջարդ, ոճիր, կոտորած, աղէտ: Իրանք օգտագործուել են ողջ հայոց պատմութեան ընթացքում գործադրուած համանման երեւոյթները պատկերելու համար: Ցանկալի կը լինէր նախապատուութիւնը տալ մէկին ու այն հայտցնել:

Թուրքիայի բարեկամ, պաշտպան, դաշնակից այն երկրները, որոնք անցեալում երբ կային ակնյայտ իրաւական հիմքեր Օսմանեան կայսրութեան ղեկավարներին պատժելու՝ հայերի ջարդը, եղեռնը, կոտորածը ծրագրելու եւ գործադրելու համար, հրաժարուեցին այդ անելուց: «Ցեղասպանութիւն» եզրի շրջանառութեան մէջ մտցնելուց յետոյ շարունակում են իրենց ուրախումն ու անպատասխանատու կեցուածքը:

Այս անգամ առաւելաբար դիմում են լեզուաբանական խաղերի: Հայկական «Հոլոգոստը» նրանք բնութագրում են որպէս մեծ աղէտ, ողբերգութիւն, մեծ կոտորած, ջարդ բայց ոչ որպէս ցեղասպանութիւն: Նրանք իրենց արդարացում են, որ իրենք շարունակում են այդ դէպքերը բնութագրել ու պատկերել նոյն այն եղբերով, հասկացութիւններով ու բառերով, որոնցով նրանք կոչուել են դէպքերի արձանագրման օրից: Հայերն ու նրանց բարեկամները, պնդում են նրանք, ոչ մի հիմք ունեն նեղանալու եւ բողոքելու: Աւելին: Նրանք գտնում են որ հայերը հիմնականում մահացել են պատերազմի ու «պատերազմի վիճակի տրամաբանութեամբ կատարուած տեղափոխութիւնների» դժուարութիւններից, թուրքերի դէմ պայքարելիս ու թուրքերին ջարդելու ընթացքում: Ջարդի ենթարկուածների թիւը փոքրացնելու միտումով նրանք աղաւաղում են Օսմանեան Կայսրութեան բնակչութեան պատկերը, դեմոգրաֆական պատկերը: Այն իրողութիւնից, որ իրենք անկարող եղան ոչնչացնել հայ ազգը, թուրքերը օգտագործում են ապացուցելու համար, որ իրենք չեն ունեցել հայերի ոչնչացման ծրագիր, այլայլէս Ա. Աշխարհամարտից յետոյ աշխարհում այնքան շատ հայեր չէին մնայ, այդպիսի մեծ Ափիւռք չէր առաջանայ: Այսպիսով, ցեղասպանութիւն հասկացութիւնը, եզրը կիրառելի չէ հայերի նկատմամբ թուրքերի վարած քաղաքականութեան նկատմամբ: Որքանով աշխարհի իրաւ գիտնականները բացայայտում են թուրքիայի օրինագանցութիւնը հաստատող փաստաթղթեր եւ որքանով գիտնականները ձերբադատում են կողմնակալ քաղաքագէտների ու դիւանագէտների ճնշումից, այնքանով ապացուցւում է որ հայերը թուրքիայի կողմից ենթարկուել են ցեղասպանութեան: Այս հիման վրայ օր ըստ օրէ շատանում են այն պետութիւնները, կազմակերպութիւններն ու անհատները, որոնք սատար են կանգնում հայ պահանջատիրութեան:

Տեղին է ընթերցողի ուշադրութեան յանձնել Նիւրեմպերկի դատավարութեան գլխաւոր դատախազ Թելֆորտ Թէյլրի հետեւեալ արտայայտութիւնը. «Նրբ դեռ "ցեղասպանութիւն" բառը չէր ստեղծուել հայերի կոտորածները հենց այդ էին» – "The word 'genocide' had not yet been coined but that is what the Armenian massacres were."

1. Talford Taylor, *The Anatomy of the Nuremberg Trials, A Personal Memoire* Alfred A. Knopf, N.Y., 1992, p. 18.

ՀԱՅԵՐԻ ՈՒ ՀՐԵԱՆԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Ինչպէս գիտենք, ցեղասպանութիւնը որեւէ հասարականութեան նկատմամբ տուեալ խումբի, ազգի, պետութեան վարած բացասական քաղաքականութեան բարձրագոյն աստիճանն է: Հրեաները այլ ժողովուրդների հետ ունեցած իրենց յարաբերութիւնների բնոյթով աւելի շատ են դոնուել ցեղասպանական յարաբերութիւնների իրավիճակում: Համաշխարհային պատմութեան մէջ բազմաթիւ երկրներում (Ասորեստան, Բաբելոն, Հռոմ, Անգլիա, Ֆրանսա, Գերմանիա, Իտալիա, Ապանիա, Ռուսաստան, Արարական Աշխարհում եւ այլն) եւ տարբեր ժամանակներում արձանագրուած են հակահրէական շարժումներ, ինչպէս պետական, այնպէս էլ ժողովրդական մակարդակով: Որոշ հեղինակներ հակասեմեթիզմ են տեսնում նոյնիսկ Հին եւ Նոր Կտակարաններում: Այս հիման վրայ միջազգային շրջանառութեան մէջ է դրուել հակասեմեթիզմ հասկացութիւնն ու եզրը, եւ խօսուում է տարբեր երկրներում ու ժամանակներում տարուող հակասեմեթիզմի ընդհանուր եւ մասնաւոր երեսների մասին¹: Հայերն ունեցել են առճակատումներ, անհամաձայնութիւններ, թշնամանք տարբեր ազգերի ու պետութիւնների հետ իրենց արձանագրած յարաբերութիւններում, բայց գոյութիւն չի ունեցել հակահայկականութիւն գիտական եզրը միջազգային յարաբերութիւնների պատմութեան մէջ: Հակահայ քաղաքականութիւն է վարել միայն Թուրքիան: Այդ հաստատուել է տարբեր միջազգային փաստաթղթերում:

1. Meyer Weinberg, *Because They Were Jews, A History of Anti-Semitism*, in the series of "Contributions to the Study of World History, 1920 (republished in 1986), 288 pages; *History of Hate, The Dimensions of Anti-Semitism*, edited by David Berger, 1986; *Critical Issues of the Holocaust*, edited by Alex Grobman and Daniel Landes. The Simon Wiesenthal Center, Rossel Books, 1983.

2. Թուրքական պետութիւնը իր հաստատման օրից սկսել է իրաւազրկման, իւտրականութեան, հալածանքի ու բռնատիրական քաղաքականութիւն վարել իրեն հպատակեցրած բոլոր ազգերի ու ժողովրդների նկատմամբ: Աստիճանաբար այն սաստկացրել ու խորացրել է դրա մէջ ընդգրկելով բռնագաղթը, ազգերի ձուլումը, աքսորն ու գանգուածային սպանութիւնները: Թուրքական ջարդարարական, ցեղասպանական քաղաքականութիւնը հայերի նկատմամբ բացայայտօրէն դրսեւորուեց 19-րդ դարի կէսերից, աստիճանաբար զօրացաւ ու հիմնաւորուեց 1895-1897 եւ 1908-1909 թուականներին, ու բացայայտ ազգային քաղաքականութիւն դարձաւ 1914-1923 տարիներին: Այսպիսով, թուրքերի կողմից Հայերի Յեղասպանութեան պատճառները թաղուած են թուրքական ողջ պատմութեան ընթացքում: Գերմանիայում հրեաներին բնաջնջելու քաղաքականութիւնը ծլեց այդ երկրում ֆաշականութեան յաղթանակին գուգահեռ (1923-ից): Այդ ուղղութեամբ գործնական քայլեր արուեցին անցեալ դարի 30-ական թուականների կէսերից (1933-1936 թթ.): Անոր ամբողջական գործադրութիւնը տեղի ունեցաւ Բ. Աշխարհամարտի ընթացքում՝ ֆաշականների կողմից գրաւուած Եւրոպայում: Այս պատճառով էլ հրէական ողջակիզման պատճառները գտնում ենք գերմանական ֆաշականութեան պատմութեան, եւ ոչ թէ ողջ Գերմանիայի պատմութեան ծալքերում: Հրէական Ողջակիզումը պարտադրաբար ենթադրում է եւրոպական հրեաների ոչնչացման ծրագիրը, որ գործադրուեց հիթլերականների կողմից Բ. Աշխարհամարտի ընթացքում:

3. Թուրքական պետութիւնների (Օսմանեան եւ Հանրապետութիւն) կողմից ցեղասպանութեան ենթարկուած հայերը բացառապէս այդ երկրի հպատակներն էին: Հազուադէպ կարելի էր հանդիպիլ այլ հպատակութիւն ունեցող հայերի: Գրաւեալ Եւրոպայի ողջակիզման ենթարկուած հրեաների լոկ մի մասը գերմանական հպատակներ էին: Ողջակիզման ենթարկուածների թւում մեծ էր թիւը այն հրեաների, որոնք այլ հպատակութիւն ունէին՝ ֆրանսական, հոլանտական, դանիական, պուլկարական, յունական, ալպանական, սլաւոնական եւ այլն: Դաշնակիցների յաղթանակից յետոյ այդ երկիրները իրենց հրեայ եւ ոչ-հրեայ քաղաքացիներին տէր կանգնեցին ու պարտուած Գերմանիաներից ու յաղթանակած դաշնակիցներից պահանջեցին համապատասխան հատուցում գերմանական տիրապետութեան տակ տուած իրենց քաղաքացիների համար, որոնք վերջին հաշուով զոհուեցին դաշնակիցների յաղթանակի ճանապարհին: Հրէական Հարցը բազմատէր էր: Այն դարձաւ համաեւրոպական ու համաշխարհային: Հայկական Հարցը, Հայերի Յեղասպանութեան հարցը մնաց անտէր: Հայերը թուրքերի կողմից ցեղասպանութեան չէին ենթարկուի, եթէ ընդունէին

Գերմանիայի ու Թուրքիայի օգտին լրտեսելու երիտթուրքական առաջարկը: Վերջիններս խոստացել էին իրականացնել հայկական նահանգներում բարեկարգումներ ներմուծելու ծրագիրը, եթէ հայերը ընդունէին առաջարկութիւնը: Հայերը տարբեր ճակատներում եւս պայքարեցին ու զոհուեցին ի նպաստ Դաշնակիցներին:

4. Երբ գերմանական ֆաշականները յայտարարեցին իրենց ոճով Հրէական Հարցը լուծելու ծրագրի մասին, նրանք նկատի ունէին գերմանական գրաւման տակ գտնուող հրեաների ոչնչացումը: Այսինքն, տեղի էր ունենում արտերկրի եւ ոչ թէ Պատմական Հրէաստանի ու Իսրայէլի հրեաների ողջակիզումը: Երբ թուրքական կառավարութիւնը ծրագրեց ու գործադրեց Հայերի Յեղասպանութեան ծրագիրը, նա նրկատի ունէր հիմնականում Պատմական Հայաստանում՝ հայ քաղաքակրթութեան օրրանում եւ Հայկական Կիլիկիայում արմատակալած հայերին: Այս էական տարրերութիւնն իր հերթին ծնում է երկու խիստ կարեւոր հետեւանքներ, բացառիկ նշանակութիւն ունեցող երկու առանձնայատկութիւններ:

Առաջին. Փախչելով, ազատուելով ֆաշական հալածանքներից, Եւրոպայի հրեաները հնարաւորութիւն էին ունենում ապաստանելու այլ՝ ազատ ու դեմոկրատական երկրներում: 30-ական թուականների կէսերից մինչեւ Բ. Աշխարհամարտի սկիզբները Անգլիայի օգնութեամբ նրանք գալիս էին ու հաստատուում Պաղեստինում, որ գտնուում էր անգլիական գերիշխանութեան տակ: Այսինքն, ողջակիզումը նպաստում էր, որ հրեաները իրականացնեն ազգահաւաքի իրենց ծրագիրը: Աստիճանաբար Պաղեստինում մեծացաւ հրէական համայնքը: Երբ 40-ական թուականների կէսերից Պաղեստին հաստատուած հրեաները սկսեցին պայքարել յանուն անկախ պետականութիւն ստեղծելու համար, հայրենադարձած հրեաները դարձան աղատագրական ուժերի զգալի մասը: Իսկ ցեղասպանութիւնից ազատուած հայերը իրենց հայրենիքից դուրս գալով սփռուեցին աշխարհով մէկ՝ միշտ երազելով նորից տուն վերադառնալու ու հայրենիքին տիրելու մասին: Հրէական ողջակիզումը նպաստեց ազգային հաւաքին, ազգի համախմբմանը ու հրէական պետականութեան հաստատմանը: Հայերի Յեղասպանութիւնը ցրեց հայերին ու խիստ բարդացրեց Պատմական Հայաստանի մէջ ազատ ու անկախ հայ պետականութիւն հաստատելու հնարաւորութիւնը:

Երկրորդ. Թուրքների կողմից կազմակերպուած Յեղասպանութեան համար հայերի ոչնչացումը միջոց էր: Նրանց գլխաւոր նպատակը հայկական տարածքները հայազուրկ դարձնելով դրանք թուրքացնելն էր, որպէսզի ընդմիշտ վերանայ Պատմական Հայաստանում հայ պետութիւն հաստատելու հնարաւորութիւնը եւ յաւիտեան այդ տարածքները դառնան Թուրքիայի անբաժան մասը: Յեղասպանութիւնը իրարից բա-

ժանեց հայ մարդն ու հայ հողը, հայ աղզն ու հայու հայրենիքը: Հրէական ողջակիզումը նպաստելով հրեաների տուն դարձին ու ազգահաւաքին, փաստօրէն իրար կապեց, իրար միացրեց դարերով իրարից բաժանուած հրեաներին ու հրեայ մարդն ու հրեայ հողը:

5. Եւրոպայում բնակուող հրեաների ճնշող մեծամասնութիւնը մոռացել էր իր մայրենի լեզուն ու խօսում էր իր բնակած երկրի ժողովրդի լեզուով: Որոշ տեղերում սգտագործութեան մէջ էին մնացել ինքնատիպ բարբառներ (օրինակ՝ Ռուսաստանում): Վերջին տասներկու դարերի ընթացքում երբայերէն լեզուով գրքեր լոյս չեն տեսել: Իւրաքանչիւր երկրում ապրող հրեայ գրողը, գիտնականը, բժիշկը, պատմաբանը գրել է այն երկրի լեզուով, որտեղ ապրել է: Միջնադարում դրել են լատիներէնով: Իսրայէլ հաստատուելով, Եւրոպայից տեղափոխուած հրեաները սկսել են խօսել ու գրել մայրենի լեզուով: Ողջակիզումը նպաստել է երբայերէնի վերակենդանացման, դրա պետական, գրական ու գիտական համաժողովրդական լեզու դառնալուն: Հայերի Յեղասպանութիւնը Հայերին հեռացնելով հայ հողից ու նրանց ցրելով աշխարհով մէկ, խիստ մեծացրել է ստար լեզուն մայրենի նկատող հայ երիտասարդների թիւը եւ պատճառ հանդիսանալ հայ լեզուի մաքրութեան թուլացման, ու խաթարել հայ լեզուի բնականոն զարգացման ընթացքը:

6. Յեղասպանի ու զոհի յարաբերութիւնների յետապայ ընթացքը տնօրինելու երկու եղանակ է մեզ յուշում պատմութիւնը. կամ ուրացում եւ կամ յանցագործութեան ընդունում ու ներողութեան հայցում: Առաջինը առաջադրւում ու գործադրւում է թուրքերի կողմից Հայերի Յեղասպանութեան նկատմամբ, իսկ երկրորդը՝ գերմանացիների՝ հրեաների ողջակիզման նկատմամբ:

Ուրացողները ոչ միայն աստիճանաբար աւելի ու աւելի են վատթարացնում իրենց յարաբերութիւնները զոհի, այլ նաեւ ուրիշ ազգերի ու միջազգային կազմակերպութիւնների հետ: Թուրքիան կամայ թէ աւանդաբար վատթարացնում է իր համագործակցական կապերը պուլկարներին, հունգարացիներին, յոյներին, արաբներին, սլաւոնների ու քրտերի հետ: Պատմագիտութեան զարգացման ու քաղաքական մթնոլորտի պարզեցման հետեւանքով, թուրքերի գործադրած Յեղասպանութիւնը ուրանալը աւելի դժուարանում է: Որպէս հետեւանք, բազմաթիւ պետութիւններ, ազգեր, միջազգային կազմակերպութիւններ ստիպուած ընդունում են իրողութիւնը՝ թուրքերի կողմից գործադրուած Հայերի Յեղասպանութիւնը, ու վատթարացնում թուրքիայի դիրքը միջազգային ընտանիքում: Ըշմարտութիւնը ծածկելու եւ իրականութիւնը սքո-

դելու նպատակով ուրացող Թուրքիան հարկադրուած է լինում դիմելու անբանական ու ջղային քայլերի: Այսպէս, Մեհմետ Ալի Պիրանար տեղեկանալով հայերի ու նրանց բարեկամների կողմից միջազգային շափանիչով Թուրքերի կողմից գործադրուած Հայերի Յեղասպանութեան 90-ամեակի ոգեկոչումը, ստրասփահար շեփորահարում է որ հայերը աշխարհի վզին փաթաթում են մի նոր «Յունամի», երկրաշարժ ու փոթորիկ՝ Իսկ Իսկա. Սեուադ Լաչիները փորձում է սեպ խրել հայ-հրէական յարաբերութիւնների մէջ՝:

Ուրացողները փաստօրէն, կամայ թէ ակամայ, կերպարանաւորում են ցեղասպանին, իրենց վրայ վերցնում անցեալի բացասական արարքները՝ առանց դրանց կատարողները լինելու: Արդի ուրացողը դառնում է ցեղասպան, ոճրագործ եւ այդպիսով հնարաւոր դարձնում ոճրագործութեան շարունակականութիւնը: Արդի ուրացող Թուրքը փաստօրէն դառնում է այսօրուան էնվերը, Թալէաթը, Սուլթան Համիտը: Իր նախորդների սխալը ընդունողները ու զոհից ներողութիւն հայցող գերմանացին չի դառնում արդի Հիթլէրը, Փաշականը եւ չի շարունակում նրանց կատարած սեւ գործը: Նա գերմանացի ազգը մաքրում է Փաշական մեղքից եւ հնարաւոր դարձնում որ գերմանացին մաքուր խրղճով, բաց ճակատով ու հպարտութեամբ ապրի մարդկութեան միջազգային ընտանիքում ու մտանակցի նրա տնօրինութեանը:

1. Mehmet Ali Birand, *Be Ready for the Armenian Tsunami*, Turkish Daily News, 01/04/2005.

2. Sedat Laciner, *Armenia's Jewish Sceptisms, Its Impact on Armenian Israel Relations* (The Armenian Issue and the Jews), London-Ankara, 2003.

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԸ ԱՌԱՋԻՆՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՀԱՅԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Դոկտ. Փրոֆ. Փափազեանը ականաւոր թրքագէտ է, որ վերջին չորս տասնամեակների ընթացքում հարստացրել է հայ թրքագիտութիւնը իր ուշադրաւ տասնմէկ գրքերով, մանաւանդ աղբիւրագիտութեան ապարէզում: Վերջին քսան տարիների ընթացքում նա իր գիտական վաստակն ու հմտութիւնը ի սպաս է դրել Հայերի Յեղասպանութեան բարդ խնդիրների լուսարանման գործի: Առանձնակի տեղ է գրաւում «Հայերի Յեղասպանութիւնը Ըստ Երիտթուրքերի Դատաւարութեան Փաստաթղթերի» (Երեւան, 1989, 254 էջ) գիրքը: Այդ հրատարակութեան պատրաստութիւնը (թարգմանութիւն, ներածութիւն, ծանօթութիւններ եւ այլն) բացառիկ նշանակութիւն ունի, քանի որ անվիճելիօրէն ապացուցում է որ Օսմանեան Կայսերական Դատարանը առաջինն է ընդունել թուրքերի կողմից Հայերի Յեղասպանութեան փաստը: Աւելին: Մինչեւ օրս, վերջին 85 տարիների ընթացքում, ոչ մի թուրքական կամ այլ երկրի դատական հաստատութիւն չի հերքել այդ ատեանի, նրա որոշումների ու վճիռների օրինականութիւնը:

1908-ի Երիտթուրքական յեղափոխութիւնը երբեմն անուանւում է նաեւ Թուրքական Սահմանադրութեան վերականգնման համար մղուող պայքարի յաղթանակ: Այն իր գաղափարական սկզբունքները թաղեց Ատանայի եւ Կիլիկիայի ջարդերում, իսկ Սահմանադրութիւնը թղթակոյտի վերածեց 1913 թ. պետական հարուածով եւ եռատիրական բռնատիրութեան հաստատումով: 1918 թ., Ա. Աշխարհամարտում Օսմանեան Կայսրութեան պարտութեամբ բռնատիրութիւնը տապալուեց ու սկսեց գործել Սահմանադրութիւնը: 4 Նոյեմբերի, 1918-12 Դեկտեմբերի, 1918 թ. Երեսփոխանական Ժողովի (Meclisi Mebusan) նիստերի ընթացքում թուրք, քիւրտ եւ հայ երեսփոխանները իրենց ելոյթներում Երիտթուրքական իշխանութիւնները մեղադրեցին երկիրը քայքայելու, պարտութեան մատնելու, Սահմանադրութեան հիմնական

յօդոււածները (կեանքի, սեփականութեան ապահովութեան) եւ կոպիտ գործընթացի կանոններ խախտելու մէջ: Այդ հիման վրայ, 1919 թ Յունուարի 8-ին, Պոլսում կազմուեալ են ռազմական ատեաններ: Մարտի 8-ին Սուլթան Մեհմետ Զ. Վահիտէտտինի հրամանով Երիտթուրքական պարագլուխները եւ նախարարները յանձնուեալ են ռազմական արտակարգ ատեանների քննութեան: Շուրջ երկու տարի տեւած դատաքննութիւնը նրանց (Թալէաթ փաշային, Էնվեր փաշային, Ճեմալ փաշային, Պեհաէտտին Շաքիր պէյին, Դոկտ. Նազիմ պէյին, Ճաւիտ պէյին, Սուլէյման Էլպիստանի պէյին, Մուսթաֆա Շերիֆ պէյին, Օսկան էֆենտիին, Դոկտ. Ռուզուհի էֆենտիին, Ազիզ էֆենտիին, — Հեռակայ կարգով — Սայիտ Հալիմ փաշային, Միթհատ Շուքրի պէյին, Ահմետ Ճեւատ պէյին, Աթի պէյին, Զիա Կօքալփին, Քիւլչիկ Թալաթ պէյին, Ռիզա պէյին, Իպրահիմ պէյին, Հայրի էֆենտիին, Մուսա Քեազիմ էֆենտիին, Խալիլ էֆենտիին, Ահմետ Նեսիմ պէյին, Իսմայիլ Ճանփուլատ պէյին, Ապպա Հալիմ փաշային; Ալի Միւնիֆ պէյին, Շիւքրի պէյին, Քեմալ պէյին, Հիւսէյն Հաշիմ պէյին, Ռիֆաթ պէյին, Մեհմետ Էսատ էֆենտիին ներկայութեան) դատապարտեց տարբեր պատիժների մահապատժից մինչեւ վարչական ու նիւթական տուգանքների:

Ինչո՞ւ Օսմանեան Կայսրութեան վերջին Սուլթանը երկրի իրաւապաշտական ու իրաւագէտ սերունդին հաւաքել էր՝ դատելու համար Երիտթուրքական իշխանութեան վերնախաւին: Որոշ հեղինակներ գրտնում են որ այն արուեստ Միութիւն եւ Առաջադիմութիւն կուսակցութիւնը տմբատանելու պետական դաւաճանութեան եւ կայսրութիւնը տապալելու մէջ: Դատապարութեան ընթացքում նկատելի էր նման մի միտում: Զինուորականութիւնն էլ իր հերթին փորձում էր մեղքը բարդել պետական այրերի վրայ: Բայց մեղադրական փաստաթղթերում եւ վճիռներում պարզ նկատելի էր որ մեղադրանքի շրջանակը շատ աւելի լայն է: Այսպէս օրինակ. մեղադրական եզրակացութեան մէջ գրուած է. «Ներկայ հետաքննութեան գլխաւոր հարցն այն է, որ հայերի տեղահանութեան ընթացքում, տարբեր ժամանակներում եւ զանազան վայրերում տեղի ունեցած յանցագործութիւնները եւ յատկապէս իւրօքանչիւր յանցագործութեան նկատմամբ օրէնքի հիման վրայ կատարուած քննութիւնները ցոյց են տալիս որ դրանք ոչ թէ սահմանափակ կամ տեղական բնոյթ են ունեցել, այլ կանխամտածուած իրականացումն են վերոյիշեալ անձերից բաղկացած եւ միասնական ոյժ հանդիսացող "յատուկ կեդրոնի" բանաւոր հրահանգներով եւ գաղտնի հրամաններով»:

Խարբերդի գինուորական ատեանի դատապնդում կարդում ենք. «Սոյն դատապարութեան ընթացքում լսուեցին մեղադրող եւ պաշտպանուող երկու կողմերին, մանրակրկիտ ուսումնասիրուեցին եւ հետաքննուեցին բոլոր դատական փաստաթղթերը: Կուսակցութեան

կեզրոնական կամիտէի անդամ՝ մեղադրեալ Դոկտ. Պեհաէտտին Շաքիր պէյը, որպէս "Յատուկ կազմակերպութեան" նախագահ, Աթամպուլից դուրս դալով, սկսել է շրջագայել Տրուպիդոնի, էրզրումի եւ այլ վիլայէթներում: Միեւնոյն ժամանակ, բանտերից դուրս բերուած սերագործներից եւ այլ յանցագործներից կազմուած հրոսակախմբերի գլուխըն անցնելով՝ տարբեր ժամանակներում եւ տարբեր վայրերում կոտորել է տեղահանուած հայերին եւ նրանց ունեցուածքը ենթարկել կողոպուտի: Նա իր նենդ ծրագրերը իրագործելու համար, այն վայրերը, ուր տեղի ունեցան այդ ողբերգական դէպքերը, ուղարկուած էր նաեւ անտեղիակ եւ դիւրահաւատ այնպիսի մարդկանց, որոնք միտում էին վերոյիշեալ "Թեշքիլաթը մահսուէին"՝ ակամայ տուելութեամբ եւ շահոյթ ստանալու մոլի ցանկութեամբ համակուած: Իր պարտականութիւնները կատարելու ընթացքում, յաճախ բանաւոր կարգադրութիւններ եւ երբեմն էլ ծածկագիր դաղտնի հրահանգներ է ուղարկել եւ "Թեշքիլաթը մահսուէի" հրոսակախմբերին օգտագործել է իր անմիջական հրամանատարութեան ներքոյ՝ հայերին կոտորելու եւ բնաջնջելու նպատակով»:

Այսպիսով, Սուլթանի հրամանով ստեղծուած դատական ատեանների գլխաւոր նպատակներից է եղել պարզել նաեւ հայերի բռնագաղթի, կոտորածի, բնաջնջումի պատասխանատուներին ու նրանց պատասխանատուութեան ենթարկել:

Իսկ ինչո՞ւ էր այդ հարցով այդպէս մտահոգուած թուրքական իշխանութիւնը:

Որոշ հեղինակներ այն համարում են արդիւնք թուրքերի ապրած հիասթափութեան ու բարոյա-գաղափարական մակարդակի անկման: Ոչ միայն թուրքիան պարսուած էր, այլ կործանուած էր մի ամբողջ մեծ կայսրութիւն: Դաշնակիցները յայտարարել էին որ իրենք մտադիր են մասնահատել կայսրութիւնը, եւ որպէս թուրքական պետութիւն թողնել Սեւ Սովի հարաւային ափին մի փոքր տարածք: Այս վիճակը թուրքիայում ստեղծեց հիասթափուածների մի հոսանք: Միւս կողմից, այն որոշակի խաւերին գրգռեց դէպի ապստամբութիւն, դէպի ազատագրական պայքար: Իրանք Սուլթաֆա Քեմալի հետեւորդները դարձան: Նոյն ազգիւրից ծնուած հիասթափուածների ու յեղափոխականների համախմբումները այս հարցում օգնեցին իրար: Հիասթափուողները ողբացին կայսրութեան կործանումը, յեղափոխականները ձգտեցին ամէն կերպ փրկել Հնարաւորը: Հիասթափուածները լացուկոծով ողբերգութիւնը հասցրին զանգուածների գիտակցութեան, որպէսզի աղգայնական տարրը այն աստիճանաբար վերածի բռունցքի: Հիասթափական ճիշդ օգտագործուեց որպէս դիւտնագիտական-պաղափարախօսական զէնք: Մինչեւ Բարիզեան Վեհաժողովը ընկած ժամանակաշրջանում, կազմակերպուած թուրքական մի խումբ, թուրքական

քաղաքական թատերաբեմը լցրեց մեղաւորներ փնտռելու, դատապարտելու, պատժելու տեսարաններով: Այնտեղ դաշնակիցներին մատուցւում էր այն պաղափարը, թէ՛ թուրք ազգն իր մէջ ունի այնքան բարոյական ոյժ, որ կարող է ինքն իրեն մաքրել: Ատենաներում մեղադրողները ո՛չ հայերն էին եւ ոչ էլ դաշնակիցների ներկայացուցիչներ, այլ իրենք՝ թուրքերը: Այս դիւանագիտական ներկայացումը իր սրտշակի ներգործութիւնը ունեցաւ Արեւմուտքի վրայ: Այն էսպէս նպաստեց Քեմալական Շարժման: Բարիպեան Վեհաժողովից յետոյ այն կորցրեց իր գոյութեան իմաստը եւ թուրքիան ու իր դաշնակիցները մոռացան 1918-1920 թթ. դատաքննութիւնները: Թուրքիան մինչեւ օրս էլ չի ցանկանում յիշել որ ինքը առաջինը ընդունել է 1915-1918 թթ. թուրքերի կողմից կազմակերպուած հայերի ջարդը: Կարծես այսօր թուրքիայում նկատելի է դէպի «սուրբ անցեալի աւանդոյթները» վերադառնալու ցանկութիւնը: Այս առումով շատ աւելի պատուաբեր ու գիտական կը լինէր եթէ Իսթանպուլի Համալսարանը աշխարհի գիտնականներին հրաւիրէր՝ Օսմանեան Խորհրդարանի առաջարկութեամբ, եւ անձամբ Սուլթանի հրամանով ստեղծուած ու երկրի իրաւագիտական մտքի սերուցքից կազմուած 1919-1920 թթ. թուրքիայի Զինուորական Ատենանի վճիռների քննութեան:

Սոյն փաստաթուղթի կարեւորութիւնը հայերիս թելադրում է որ յաճախակի կրկնուի նրա հրատարակութիւնը, այլեւ լոյս տեսնեն դրա թարգմանութիւնները տարբեր լեզուներով: Հեղինակը կարողացել է ընթերցողին տրամադրել գրքի երկրորդ, բարելաւուած տարբերակը, ակադեմիկոս Նիկոլայ Յովհաննէսեանի ուշազրաւ ներածականով: Ճաւօք ենք արձանագրում այն փաստը, որ տուեալ խիստ կարեւոր փաստաթուղթը ցարգ ունի լոկ իր արաբերէն եւ անգլերէն տարբերակները: Արժանին պէտք է մատուցել նաեւ «Նոր Հայաստան» օրաթերթի խրմբագիր Վահան Վահանեանին՝ գրքի հրատարակութեան համար: